

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

DENGE ESASLI TÜRK DIŞ POLİTİKASINA BİR BAKIŞ (1939-1945)

Outlook on Foreign Policy of Turks Based on Balance (1939-1945)

Yavuz HAYKIR¹ ve Mehmet ASLAN²

¹ Doç. Öğretim Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Anabilim Dalı, yhaykir@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5819-6558

² Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, mehmetasla@gmail.com, orcid.org/0000-0001-7265-4730

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

09.02.2021

Kabul/Accepted:

28.03.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.876971

Anahtar Kelimeler

Güç Dengesi, İkinci Dünya Savaşı, Türk Dış Politikası, Yenice Görüşmeleri.

ÖZ

Birinci Dünya Savaşından bakiye kalan sorunlar, mağdurlarının nezdinde sonraki savaşa adeta kapı aralamıştır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından İngiltere ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imza etmiş ise de Türk yöneticilerin ana politikaları harbe dâhil olmama ekseninde denge esaslı inşa edilmiştir. Uzun soluklu savaşın seyirindeki değişiklikler, Türkiye'nin dış politika stratejilerini sürekli canlı tutmasına ve yenilemesine sebep olmuştur. Almanların Sovyet topraklarında ve Kuzey Afrika'da yenilmeleri; müttefiklerin, Türkiye eksenli politikalarını da değiştirmiştir. Müttefikler, Türkiye'nin kendi taraflarında savaşa dâhil olması için baskılarını çoğaltırken, Almanya ise Türkiye'nin tarafsız duruşunu sürdürebilmesi açısından maddi desteklerini artırmışlardır. Savaşın 1943 yılından itibaren müttefikler nezdinde gelişmesi nihayetinde Türkiye, Kahire Konferansı'nda ilk sefer prensipte müttefiklerin yanında savaşa girmeyi kabul etmiştir. 2 Ağustos 1944'te Almanya ile bütün münasebetlerini sonlandıran Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya ile Japonya'ya savaş ilan etmiş ve fakat canlı muharebelere dâhil olmamıştır. Güçler ayrılığında güç dengesinin üstünlüğü tezi, Türk dış politikası tezahürleri ile kanıtlanmaya gayret gösterilmiştir. Uzatılmış savaşlarda jeopolitik olarak kıymetli olan coğrafyada bulunan devletlerin, deneyimli liderlerin riyasetinde; ötelemeli denge siyaseti çerçevesi realist yaklaşımlarla, canlı savaşın dışında kalma meziyetleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Remainder issues from the First World War got the door fairly by sufferer to the following battle. Though Türkiye subscribed an alliance agreement just after the commencing of Second World War with England and France, Turkish statemens primary policy was settled on not to involve to the battle based on balance policy. The alterations during the longterm war led to Türkiye constantly being aware and update of its strategies on foreign policy, Defeated of German troops in the lands of Soviet and Northern Africa led the alteration of allied policies at the axis on Türkiye. While allied countries were enhancing the oppression on Türkiye for attending the battle on their side, Germany raised the amount of economic support for maintaining Türkiye's neutrality. Ultimately the year of 1943 when the war was advanced in favour of allied countries, Türkiye consented to participate in principle to the warfare for the first time on the side of those countries in Cairo Conference. Türkiye cut free all the connections with Germany on 2nd August 1944 and declared war against Germany and Japan on 23rd February 1945, but achieved not to battle in practice. The thesis for balance of power supremacy on division of powers was been spread on effort to prove with appearings of Turkish foreign policy. It was practiced to prove the capability of standing as non combat on shooting war for the countries which were on worthy geography as geopolitic position in longterm wars with postponed policy of balance at realist approach under the leadership of experienced leaders.

Keywords

Balance of Power, Second World War, The Foreign Policy of Türkiye, Yenice Meetings.

Atf/Citation: HAYKIR, Y. ve ASLAN, M. (2021). Denge Esaslı Türk Dış Politikasına Bir Bakış (1939-1945). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 2(1069-1089).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet ASLAN, mehmetasla@gmail.com

1. Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan barış antlaşmalarının getiremediği çözüm, Prusyalı askeri düşünür Clausewitz'in "Harp hiçbir zaman mutlak (kesin sonuçlu) değildir" tezini doğrularcasına bir yenisine kapıyı aralamaktan öteye geçememiştir (Clausewitz, 1984:27). İki dünya savaşı arasında Türk dış politikası ve stratejilerinin nirengi noktası, imza altına alınan Lozan Antlaşması ile tesisi mümkün kılan statükonun sürdürülürülüğünü temin etmek yönünde vücut bulmuştur. Bu minvalde Türkiye, Birinci Dünya Savaşı ardılı oluşan dengeyi sürdürmeye özen gösteren devletlerin çabalarına en baştan katkıda bulunmaya başlamıştır. Bu noktada Lozan Antlaşması nihayetinde Türk dış politikasının ana gayesi, bir taraftan Türkiye'ye karşı var olabilecek olası bir askeri tecavüze karşı coğrafyasının etrafında merkezini kendi teşkil edecek tarzda ortak bir güvenlik ağı tesis etmek, diğer taraftan uluslararası ilişkilerde var olan dönemsel sorunları barışçıl yollarla çözüme ulaştırmak olmuştur (Koçak, 1986:229).

Savaş öncesi gelişmeler bağlamında anılan iki savaş arası dönemin bir önceki mağluplar nezdinde yarattığı yeniden uyanış, farklı neticeleri de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda İtalya ile 30 Mayıs 1928 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşması'nın iki ülkenin ilişkilerinde yarattığı dostluk, bir süre devam etmiştir. Ancak İtalya'nın 1934 yıllarından itibaren Orta ve Yakın Doğu'ya *mare nostrum* (bizim deniz) politikası yayılma emellerini ortaya koyması, tesis edilen olumlu münasebetleri bozmuştur (Uzgel, 2001:295). İkinci Dünya Savaşı'nın ana aktörü olacak ve evvelki savaşın da baş mağluplarından olan Alman toplumundaki kıpırdanmalar ise 1930'lu yılların başından itibaren dikkat çekmektedir. Almanlar 1933 yılından itibaren başlayan Nazi temelli iktidar ile birlikte *Yeni Nizam* doktrini ve *lebensraum* (hayat alanı) kavramlarıyla civar ülke ilişkilerini değiştirmeye ve farklı bir sürece evirmeye başlamıştır. Nazi Almanya'sı, Türkiye'yi ve Balkanlar'ı etki alanı içine almakla, ekonomilerini de kendisine bağlama gayretini artık aleni bir şekilde işlemeye başlamıştır. Özellikle Hitler Almanya'sının ekonomik gelişmişliğine paralel olarak sınır değişikliklerine yönelmesi, İtalya ile ittifak kurması ve Boğazlar hususundaki işgalci yaklaşımları Türkiye'yi tedirgin etmiştir. Bununla birlikte anılan dönemde Türkiye, Almanya ile iktisadi işbirliğinden vazgeçmemiştir. Mezkûr dönemde dış ticaret stratejisini; siyasi, askeri ve ekonomik gayelerine uygun şekilde yönlendiren Almanya ise Türkiye'yi önce ekonomik akabinde de siyasi nüfuzuna almaya çalışmıştır. Bunun sonucunda da Türkiye'yi Batılılardan uzaklaştırarak Berlin Roma Mihverine yanaştırmayı amaçlamıştır (Tekeli ve İlkin, 2018:54).

İki savaş arası dönemde Hitler ve Mussolini idaresindeki Almanya ile İtalya'nın yayılmacı stratejileri, Türkiye'nin 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren sınırında yer alan Akdeniz'de bir denge arayışı olarak İngiltere'yle ilişkilerini güçlendirmiştir. Musul Meselesi sonrasında olumsuz seyir izleyen Türk-İngiliz ilişkilerinde; 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi bir yol ayrımı esaslı dönüm noktası olmuştur (Özersoy, 2001:374-381).¹ Boğazlar hususunda Türkiye'ye destek veren İngiltere ile ilişkiler düzeldiğinde, bu durum Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile Milli Mücadele döneminden beri seyreden dostluk ilişkilerini zedelemiştir. Türkiye her ne kadar, SSCB ile ilişkilerini dostane bir şekilde sürdürmeye gayret etmişse de, 1939 yılına gelindiğinde SSCB'nin Türkiye'ye karşı olumsuz tutumu ve Nazi Almanya'sının da tesirleriyle Türk dış politikası tamamıyla farklı bir boyuta ulaşmıştır (Yalçın, 2000:230).

Savaş arifesinde coğrafi konumu ile gerek revizyonist arzulara olan devletlerce gerekse statüko taraftarı ülkelerce kendi tarafında yer almasının faydalarını gören dönemin güç odakları, Türkiye üzerinde baskılarını artırmaya başlamışlardır. Anılan dönemin siyasi aktörleri, ideolojik akımların da tesirleri ile kutuplaşma yolunda ayrılmışlar ve ittifak ile itilaf oluşumları nezdinde; Dünya'yı uzun soluklu ve neticesi her aklıselim insanoğlunca yadırganan bir felakete sürüklemişlerdir. Bu süreçte Türk dış politikası her türlü baskı ve üstü kapalı tehditlere rağmen, ötelemeli denge siyaseti ile güç paradigmalarının karşılıklı duruşlarına göre vaziyet almayı başarmış ve uzatmalı savaşın canlı çatışmalarının ülke sınırlarına girmesine müsaade etmemiştir. Ama şüphesiz her toplumun etkilendiği ölçüde Anadolu toprakları da savaşın; ekonomik, sosyal, siyasi ve toplumsal travmalarına maruz kalmış ve yaralarını tedavi edebilmesi ise uzun zamanlarına mal olmuştur (Metinsoy, 2020; Tekeli ve İlkin, 2016).

¹ Almanların 7 Mart 1936 tarihinde Versay Antlaşması hilafında askersizleştirilmiş olan Ren Bölgesine girmesiyle başlayan süreci; kurucu lider Mustafa Kemal, diplomatik ataklar ile Türkiye lehine çevirmeyi başarmış ve 22 Haziran 1936 tarihinde toplanan konferans ile Boğazlar rejiminde kazanımlar sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı süresince izlenen Türk Dış Politikası'nın gözden geçirilmesiyle; konvansiyonel olarak imkân ve kabiliyetleri, rakiplerine nazaran üstün olan devletlerin, coğrafi sınırlarına geçişlerine müsaade edilmemesi irdelenmiştir. Öte taraftan denge siyasetinin uzatmalı savaşlardaki satranç hamleleri ruhuyla deneyimli eller ve karşılıklı çıkar çerçevesinde işlenmesi ile uluslararası ilişkilerdeki jeopolitik vaziyetin; kadim tarihlerden günümüze değin var olan takdiri sorgulanamaz kıymeti ile değeri sorgulanmıştır. Ayrıca paradigma güç odaklarının karşılıklı rekabetinin yoğun olarak hissedildiği uzatılmış savaş süresince, jeopolitik manada hassas durumda olan Türkiye'nin var olan baskı ile tehditlere rağmen denge siyaseti temelli vaziyet alışı ve revizyonist oluşumların hilafında yurttan ve dünyada barış şiarında duruşunun yansımaları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu hususlar çerçevesinde; uzatılmış savaşlarda jeopolitik olarak kıymetli olan coğrafyada bulunan devletlerin, deneyimli siyasi liderlerinin siyasetinde; paradigma güçlere karşı yürütecekleri ötelemeli denge siyaseti kazanımında, menfaat çatışmalarından faydalanarak realist güç dengesi yaklaşımı neticesinde, fiili olarak savaşın içerisinde olmamayı başarabilecekleri, makalenin tezi olarak kanıtlanmaya gayret edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle doktrinsel kavram analizi, akabinde Türkiye'nin uzun soluklu savaşı dengeli takibi ve nihayetinde savaşın sona erışı ile Türkiye'nin denge siyasetinin akıbeti aktarılmaya özen gösterilmiştir.

2. Kavramsal Analiz ile Türk Dış Politikası'nın Esasları

2.1. Dış Politika ve Onu Etkileyen Faktörler

Tarihsel süreç içerisinde irdelenen karşılıklı ilişkilerin, daha iyi idrak edilebilmesi bağlamında ana kavramların teorik manaları önem arz etmektedir. Bu noktada detayları ile açıklanmaya gayret edilecek olan Türk Dış Politikasının İkinci Dünya Savaşı yansımalarına varmadan, temel hususları betimlemek yerinde olacaktır. Bu noktada genel tanımla dış politika, milletlerin, başka toplumların yaklaşımlarını değiştirmek ya da kendi davranışlarını uluslararası konjonktüre uyumlu hale ulaştırmak için geliştirdikleri faaliyet sistemi şeklinde anlam bulmaktadır (Arı, 1999:12; Akıllı, 2013:11). Devletlerin etkili bir dış politika belirlemeleri ve bu konuda kararlılık sergileyerek ilişkilerini bu mihverde yürütmesi önem arz etmektedir. İşte bu noktada, devletlerin karar verme sürecinde etkili olan üç başat göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki; karar verici olan bireyler, ikincisi; içsel çevre ve sonuncusu da; dışsal çevre olarak karar vermenin dinamiklerini teşkil etmektedirler (Kürkçüoğlu, 1980:309; Gözen, 2009:10).

Uluslararası sistemde bir arada ve karşılıklı ilişki halinde olan devletlerin dış politika amaçlarını gerçekleştirmek, dış dünyaya karşı tutumunu belirlemek ve çıkarlarını korumak için belirledikleri dış politikaları, ana hatları çizilmiş bazı dış politika stratejileri benimsenerek yerine getirilmelidir. (Gönlübol, 1978:64). Stratejileri mihverinde hareket sergilemek arzusunda olan bu devletler, çıkarlarını korumak, uluslararası sistemde varlığını sürdürmek, dış politikada etki ile tesir yaratabilmek ve bahsedilen diğer dış politika amaçlarına ulaşmak için uygun stratejiler belirleyerek bazı dış politika araçlarına başvurabilmektedirler. Mezkûr araçlar, önem sıralaması her bir devlet için değişmekle birlikte, uluslararası sistemde standartlaşmış bulunan beş ana kategoriden vücut bulmaktadır. Bunlardan ilki, siyasal etki aracı olan, diplomasi olup kadim tarihlerden günümüze var olarak ilişkilerin seyrine yön vermektedir. İkincisi ise, en az diplomasi kadar yaygın kullanılan ekonomik argümanlar olarak göze çarpmakta olup devletlerin sahip oldukları doğal kaynakları, sermayesi, sanayisi, teknolojisi vs. içeren ekonomik kapasitesi ile diğer devletleri etkileyerek tesir altında tutma imkânı vermektedir. Bir diğer politika aracı olarak karşımıza en belirgin örneği propaganda olan psikolojik etki araçları çıkmakta olup son dönem çatışmasız savaşların teknoloji ile varlığında son derece etkili olduğu su götürmez gerçektir. Dördüncü politika aracı olarak, içişlere karışma şeklinde vücut bulan müdahaleler sıralanabilmektedir. Nihayet beşinci araç olarak ise, geçmişten günümüze hep caydırma envanteri olarak varlığını koruyan ve koruyacağı da değerlendirilen konvansiyonel silahlar ile bunları fiilen kullanma tehdidi olan askeri etki unsurları yer almaktadır. İşte var olan bu araçların katkısı ile uluslararası sahada rekabet ve karşılıklı menfaat düzleminde yer alan devletler, mezkûr araçlardan uluslararası sistemde cereyan eden şartlara ve güçlerine göre uygun olanı kullanarak dış politika amaçlarına ulaşmayı arzulamakta ve hedeflerine varan yolları açık tutmayı amaç edinmektedirler (Gönlübol, 1978:111).

2.1.1. Güç Bağlamında Askeri ve Ekonomik Güç Hususları

Uluslar arası sistemin içerisinde beka kaygısı güden devletlerin, belirledikleri dış politikaya erişmek ve amaçlarına uygun mihverde ilerleyebilmek adına kullanabilecekleri faktörlerden en önemlisi şüphesiz güç olarak kendini ispatlamaktadır. Karl Deutsch'a göre güç; *çatışma ve mücadelelerde üstün gelme ve var olan engelleri aşma kabiliyeti* iken Michael Sullivan ise gücü *etkiyle bağdaştırmış ve gücün bir etki, etkinin ise diğer devletleri etkilemek* olduğunu dile getirmiştir. Organski ise gücü, *başkalarının davranışlarını kendi amaçları doğrultusunda etkileme kapasitesi* şeklinde tanımlamanın doğru olacağını savunmuştur (Sönmezoğlu, 2005:173-176). Diplomatik çıkmazların çözüme evrilmesinde güç kavramına oldukça önem veren ve sıklıkla kullanan H. J. Morgenthau ise gücü, amaçlara ulaşmak için kullanılan bir araç olarak görmüştür. (Morgenthau, 2006:4-14; Uğrasız, 2003:139).

Disiplinler arası bakış açısı ile güç hususuna uluslararası ilişkiler bağlamında bakıldığında, İkinci Dünya Savaşının yaklaşımlar açısından dönüm noktası olduğu gözlenmektedir. Savaş sonrası realizm yaklaşımı esasında liberalizmin mezkûr savaşı öngörememesi ve engelleyememesi üzerine tepki olarak tırmanışa geçmiştir. Realist yaklaşımının ana kavramları olarak; *güç ile güç dengesi* hususları, disiplinin omurgalarını inşa etmektedir. Realizm esaslarında uluslararası sistemin temel aktörü konumundaki devletler, hâlihazırdaki anarşik bir sistemde var olmakta olup; beka mücadelesinde hayatta kalmak için tıpkı Hobbes'un tanımında olduğu üzere güçlerini en üst seviyeye taşımak durumundadırlar. Bu bağlamda güç kavramı, realist yaklaşımda başat olup paradigma güce evrilebilmek için üstün nitelik ve niceliklere hakimiyet aranmaktadır. Anarşik düzende güvenlik kaygılı bencilce güçlerini artıran devletler, var olan sistemi tehdit edici boyuta ulaştıklarında ise karşısına balans sağlamak amaçlı güç dengesi varsayımı oluşmaktadır. Bu noktada diğer görece az güçlü devletlerin ittifaklaşarak daha güçlü oluşuma karşı denge sağlaması, realist yaklaşımın güç dengesi kavramına işaret etmektedir (Morgenthau, 2006:4-14; Uğrasız, 2003:140).

Güç bağlamında askeri hazırlık durumunun önemi genel kabul gören bir dinamik olmakla beraber güç kavramının analizcilerinden; Morgenthau da, devletlerin sahip olduğu coğrafi konum unsuruna, ekonomik güç unsuruna veya fiili ulusal gücüne önem kazandıran faktörün, askeri açıdan güçlü olma ve hazır bulunma durumu olduğunu dile getirmektedir. Nitekim bir devletin gücü betimlenerek yorumlama ve kıymetlendirme yapılırken, en önemli ölçüt, askeri kapasite olmakta ve caydırma noktasında önem arz etmektedir. Bu bağlamda uluslararası alanda, değişen koşullara bağlı olarak, her devletin; kara, deniz ve hava gücüne sahip olması, varlıklarını sürdürmek ve dış politikada etkiye bulunabilmek adına elzem olarak kıymetlendirilebilir. Caydırıcılığın ve ikna mekanizmasının başat unsuru olacak askeri güç esasen; savaş teknolojisi, silahların niteliği/niceliği ve liderlik unsurlarından teşekkül olmakla beraber genel hedef tesisinde her birinin ayrı bir önemi bulunmaktadır (Arı, 1999:52,53).

Güç paradigmaları noktasında devletlerin gücünü irdelerken, yalnızca askeri kuvvete yoğunlaşmak ve gücü askeri kapasiteyle özdeşleştirmek, tam anlamıyla gerçeği yansıtmamakta aksine hatalara sebebiyet verebilmektedir. Bu noktada diplomatik denge tahterevallisinde güç analiz edilirken, askeri unsurların yanı sıra özellikle ekonomik kapasite ile büyüklük gibi diğer başatlara da önem verilerek sürdürülebilirlik kıymetlendirmesi öngörülmelidir. Sürdürülebilirlik ekseninde ekonomik gücün, askeri gücü tamamlayıcı niteliği öne çıkarılarak uzatılmış savaş örneklerinde olduğu gibi nitelikli insan gücüne ek olarak mali destekleyebilirliği analiz edilmelidir (Sönmezoğlu, 2005:177). Güç odağında ekonomik kapasite deyince akla ilk gelen husus, elbette bir devletin endüstriyel gelişmişliği, sanayileşmiş altyapısı ve teknolojik entegre yapılanması olarak ön plana çıkmaktadır (Arı, 1999:52). Diğer unsurların yanında her ne kadar az önemli gibi görülse de, bir devletin tarım kapasitesi de ekonomik güç içinde büyük önem arz etmektedir. Zira tarım ürünleri rezervi zayıf olan devletler, önemli gıda ürünlerinde dışa bağımlı hale gelebilmekte ve kıtlık/salgın/savaş gibi durumlarda, devletlerin sıkıntıya girerek temel beslenme ile iaaşe hususlarında yeterliliklerinin kifayetsizliğine sebep olabilmektedir (Yentürk, 2016:9).

2.1.2. Coğrafya Ekseninde İçsel ve Dışsal Çevreler

Kader olarak birçok ulusun yaşam serüveninin yer aldığı coğrafi arızalar, güç paradigmasında vazgeçilmez bir kuvvet çarpanı olarak haklı yerini korumaktadır. Devletlerin üzerinde konuşlu oldukları coğrafya, kadim tarihten bu yana, uluslararası politika ve dış politika açısından önemli bir güç unsuru olarak dikkate

alınmaktadır. Bir devletin egemenlik sürdürdüğü topraklarının büyüklüğü, komşularının siyasi ve ekonomik yapısı, dünya üzerindeki konumu, bir kara ya da bir ada ülkesi olması gibi faktörler devletler için kader olmakla beraber kazanım yahut kayıplara da sebebiyet verebilmektedir (Hurmi, 2008:140). Devletlerin konuşlu oldukları hâkimiyet sahalarının nispeten geniş ve hasımlarına görece büyük olması, anılan devletlere; karşı güçlerin muhtelif saldırı girişimleri durumunda avantaj kazandırabilmektedir. Bu noktada 8,5 milyon mil kare genişliğinde toprağa sahip olan günümüz Rusya topraklarının, hem Birinci Dünya Savaşında, hem de İkinci Dünya Savaşında Alman saldırı ve istilalarına karşı engelleyici ve oyalayıcı özelliği dikkate değerdir. Öte taraftan Anadolu topraklarında kurucu lider komutasında yürütülen stratejik savunma esaslı direniş harekâtında da; Yunan saldırıları Sakarya sahasına kadar geri çekilme ile ön alınmış ve karşı taarruzlar ile def edilebilmiştir. Bu sıralı tarihsel tecrübeler geniş hâkimiyet alanlarının, uzatılmış savaş süresince sahip olan tarafa katkı sunacak birer güç çarpanı olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca söz konusu hâkimiyet alanlarına mavi vatan ile hava sahasının da dâhil olduğu hatırd tutulursa, mezkûr alanların gerek izole olarak savunmadaki katkısı gerekse farklı kuvvet çarpanlarının güçlü olmasındaki artışıyla sahip olan tarafa sunduğu imkanlar takdire değerdir (Arı, 1999:49; Morgenthau, 1970:143).

Öte taraftan şüphesiz konuşlu olunan arazi parçaları her zaman üstünlük sunmamakta çoğu zaman da iştah kabartan yanları ve elverişli arazi arızaları sebepleriyle diğer ulusların kolay hedefleri de olabilmektedirler. Bu bağlamda anılan devletlerin dünya üzerindeki konumu da, uygulayacağı dış politika stratejileri açısından büyük önem arz etmektedir. Polonya gibi geniş düzlüklere ve birçok sınır komşuna sahip olan bir devlet, dünyanın çatası olarak tanımlanan Nepal tarzında izolasyonist (yalnızcılık esaslı) bir dış politika stratejisi uygulayamamaktadır. Orta Asya'nın doğal zenginliklerine sahip ve kadim tarihlerden günümüze geçiş güzergâhlarının odak noktası olan devlet toprakları da benzer şekilde yalnız diplomasi sergileyememekle çok uluslu devletlerin ajandalarında, istekleri dışında gündem olarak tutulabilmektedirler (Sönmezoğlu, 2005:532).

Coğrafya ekseninde temas edilerek analiz edilmesi gereken bir diğer kavram ise içsel çevre olarak karşımıza çıkmaktadır. İçsel çevre ana hatlarıyla; iç politika, kamuoyu, siyasi partiler, çıkar grupları ve coğrafi konumu barındırmakla ilgili hususların birbirleriyle ilişkilerine işaret etmektedir. Bu noktada kavram içeriğinde; devletin örgütleniş biçimi, siyasi rejimi ve bütünüyle iç siyasal sistemi de yer almaktadır. Şüphesiz ilgili devletin örgütleniş biçimi, dış politikayla ilgili karar verme sürecinde oldukça önemli bir husus olarak kararlılık ve muğlaklık noktasında dikkat çekmektedir. Devletin; federal, konfederal ya da üniter yapıda olması, karar mekanizması açısından farklılıklar yaratırken devletten devlete değişen siyasi rejim sistemleri ve yönetici kadrosu, dış politika karar mekanizması boyutunda kendine has ayrıntıları yaratabilmektedir (Arı, 1999:128,130). Bu aşamada devreye uluslararası ilişkilerde ve dış politikanın belirlenmesi sürecinde, karar verici, yani lider girmektedir. Hem sınırlı sayıdaki karar alıcıların ya da tek bir kişinin belirleyici oldukları totaliter rejimlerde, hem de her ne kadar kurumlar ve kurallar önemli olsa da, kişilerin, ağırlığını hissettirdiği demokratik rejimlerde, karar vericiler ön plana çıkmaktadır. Burada ilgili devlette yönetici konumunda olan liderin kişisel özellikleri, tecrübesi, rolü ve sahip olduğu siyasi kültür, alacağı kararlar açısından önem arz etmektedir. İçsel çevre muhteviyatında, dış politikayı etkileyen diğer önemli bir çarpan da kamuoyu etkisi şeklinde değerlendirilebilir. Kamuoyu etkisini kısaca dış politika konusuyla ilgilenenlerin ve bu bireylerin oluşturdukları kanaat gruplarının görüşleri olarak tanımlamak mümkündür (Sönmezoğlu, 2005:538).

Yaratılan dış politikanın birçok iç konu kapsamlı ve coğrafya katkılı içsel dinamikleri muhakkak dışsal çevrelerin etkileriyle vücut bulacaktır. Dış politikanın bir diğer ana kolunu şeklinde yorumlanabilecek dışsal çevre ise; devletin sınırları dışında gelişen olaylar ile diğer devletlerin ve devlet dışı aktörlerin eylem ve tutumlarının yer aldığı, tüm küresel sistemi ve güç ilişkilerini kapsayan fiziki çevre tarzında betimlenebilir (Arı, 1999:128). Tarihsel süreç içerisinde kendi coğrafyaları dışında var olan savaş, kıtlık, salgın vb. türlü hadiseler hiç tarafı dahi olmamış binlerce insanı muhakkak etkilemiştir ve etkileyecektir (Sönmezoğlu, 2005:763). Uluslararası sistem açısından, devletlerin dış politikalarını etkileyen bir diğer dışsal faktör ise uluslararası hukuk şeklinde yorumlanabilir. Uluslararası sistemde, uluslararası hukukun en genel kurumu, Milletler Cemiyeti ile birlikte kurulan ve daha sonra Birleşmiş Milletler Örgütü bünyesinde yerini alan Uluslararası Adalet Divanı olarak yerini korumaktadır. Uluslararası hukuk, genel anlamda, uluslararası ilişkileri düzenlemek için oluşturulan ilkeler bütünü olmakla beraber ilişkilerde kurallar dâhilinde hareket edilmesini cezai müeyyideler ile garanti altına almaya yönelik bir yapılanmadır (Sönmezoğlu, 2005:679).

Uluslararası sistemde belli ölçüdeki düzeni sağlamak için oluşturulan ve devletlerin dış politikalarını etkileyen diğer bir faktör ise ilgili devletlerin üyeliğini rıza ile kabullendikleri uluslararası örgütler şeklinde kıymetlendirilebilir. Küresel ya da bölgesel düzeyde oluşturulan mezkûr örgütlerin amaçlarına bakıldığında; üyelerinin bağımsızlıklarına, toprak bütünlüklerine ve egemenliklerine yönelik koruyucu yaklaşımları göze çarpmakla beraber ilgili devletlerin bağımsız dış politikadan ziyade müttefik anlayışlı diplomasi bünyesinde oldukları değerlendirilebilir (Sönmezoğlu, 2005:687).

2.2. Türk Dış Politikasının Dinamikleri

Anadolu coğrafyasından Balkanlara kadar devralınan mirasın, elbette kadim tarihlerden kalma alışkanlıkları ve ilişkileri de beraberinde süregelmiştir. Bu anlayışla Türk dış politikasının temelleri de halefi olduğu Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle kurduğu ilişkilere ve izlediği genel dış politikaya dayanmıştır. Mili Mücadele yıllarında farklı iki yönetim ve zihniyetle var olan gerek İstanbul hükümeti gerekse Ankara idaresi şüphesiz iki farklı dış politika yürütmüşlerdir. Bunlardan İstanbul merkezli padişah iradeli olanı İngiltere ve müttefikleriyle yürüttüğü dostluk politikası taraftarı iken diğeri İstanbul hükümetinin izlediği politika ile taban tabana zıt bir nitelik taşıyan, kurucu liderin yürüttüğü tam bağımsızlık temalı ve devletlerin eşitliği odaklı dış politika olarak dikkat çekmektedir (Gönlübol, Kürkçüoğlu, 1985:472). Kurucu lider, Osmanlı Devleti'nin gerilemesi ve çöküşünün bir sebebini de Batı ile var olan ama zaman ile azalan temas ve diyalogun koparılmasına bağlamaktadır. Bu noktada, tam bağımsızlık ile inşa edilen Türkiye'ye Batılı bir yapı kazandırmayı hem çağdaşlaşma hem de devletin beka odaklı güvenliği açısından bir zorunluluk olduğu inancıyla hareket etmiştir. Öte taraftan anılan çağdaşlaşma ile başarının taklidi boyutunda gerek teknolojik gerekse sanayileşme ile modernleşme boyutundaki ilerlemeleri ithal edilmeye gayret gösterilirken Batı'nın emperyalizmine karşı savaş her daim sürdürülmüş ve fakat Batı'ya karşı girişilen silahlı gayretler, *Milli Mücadele* ile sınırlı kalmıştır (Oran, 1981:205).

Kurucu lider, tam bağımsızlık mücadelesini yürütürken diğer yandan öteki devletlerle iletişimi de ihmal etmeyerek nihai amacın, hedeflenen milli sınırları korumak olduğunu sürekli beyan etmekten de geri kalmamıştır. Bağımsızlık mücadelesi ardından, Lozan Antlaşması ile Batılı devletlerle uzun süreli bir barış evresine geçiş yapılmıştır. Lozan Antlaşması nihayetinde aslında umulduğu gibi barışın hâkim olacağı bir dönemden ziyade bakiye sorunlar ile hemhal olunacak uzunca bir yolculuk başlamıştır. En basitinden Anadolu coğrafyası antlaşma sonrasında neredeyse çok güçlü devletlerle himayesi altındaki topraklar sebebiyle komşu durumuna gelmiştir. Bu bağlamda doğu ile kuzey sınırları SSCB, güneydoğu cenahı Irak mandası ve Kıbrıs dolayısıyla İngiltere, güney hatları Suriye mandası nedeniyle Fransa, batı bölgesi Oniki Ada ve Meis Adası bağlamında İtalya şeklinde Türkiye'nin sınır komşusu olmuşlardır. Bu güç odaklı yeni oluşum, Türkiye'yi daha rasyonalist bir dış politika izlemeye mecbur kılmıştır (Aydemir, 1999:311, 312).

Bağımsızlık odaklı Milli Mücadele'yi veren ve diğer devletlerin çıkar amaçlı kavgalarına şahitlik eden kurucu lider ve Milli Mücadele'nin mimar yöneticileri, sonraki güç paylaşımlarının gayelerini; deneyimleri eşliğinde analiz etmeyi başararak Lozan Antlaşması'ndan sonra realist bir algı ortaya koymuşlar ve devletin varlığını tehlikeye sokacak politika ile uygulamalardan kaçınmaya çaba sarf etmişlerdir. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in en önemli dış politika düsturu *gerçeklik ilkesi* üzerine inşa edilerek yeni Türkiye'nin takip edeceği siyasetin, belirsiz ve keyfi olamayacağı odağında politikalar seyredilmiştir. Modern bakış açısı ile anılan dönemin dış politika yaklaşımını, gerçeklik ilkesinden hareketle *realizme dayalı dış politika* şeklinde yorumlamak yerinde olacaktır (Ayata, Yücel, 2015:82). Kurucu lider mezkûr bakış açısı eşliğinde savaş ya da barış dönemlerinde, her zaman, devletlerarası diyaloga önem vererek ülke menfaatlerinin gerektirdiği durumlarda ittifak ilişkileri kurmaktan da geri kalmamıştır. Atatürk, kişisel özelliklerinin ve birikmiş tecrübe ile kazanılmış deneyimlerinin de katkılarıyla önemli hususları öngörebilmeyi başarmış ve Türkiye'nin genel dış politikasını, belirlediği bu ilkeler üzerinden realistik yaklaşımla akla en uygun mihverde çizmeye gayret göstermiştir (Albayrak, 1983:18).

Anılan hedeflerin temel alındığı Türk dış politikası, bu amaçlara ulaşmak ve onları korumak adına *baticılık* ve *statikoculuk* prensipli iki mihver dış politika yaklaşımı belirlemiştir. Uluslararası ilişkilerde *status quo* ya da *statüko* sözcüğü, belli bir dönemde, uluslararası sistemin yapısı ve sistemdeki güç dağılımının korunması anlamlarını taşımaktadır. Kendi gücünün ve kendi lehine olan güç dağılımının değiştirilmesini önlemek isteyen bir devlet, statüko politikasını izleyerek diğer oluşumların güç dengelerini sarsmasına mani olmakta

ve menfaatleri merkezli yapının devamlılığını arzu etmektedir. Emperyalist ve revizyonist politikaların karşıtı olan statükoculuk, genellikle savaş sonrası dönemlerde kurulan yeni düzeni ve dengeleri korumak üzere uygulanmaktadır. *Revizyonist* yaklaşımlar ise aynen İkinci Dünya Savaşı arifesinde olduğu gibi ilk savaşın antlaşmalarına razı gelmeyerek haksızlıkların giderilmesi ve yeni denge dağılımlarının sağlanması amacı güden devletlerin dış politika ilkelerine işaret etmektedir. Bu bağlamda statükoculuk politikası izleyen devletler genellikle, aynı politikayı güden diğer devletlerle giriştikleri; ittifak, anlaşma ve sözleşmelerle, var olan istikrarı sağlamaya çalışarak yeni oluşumlar karşısında caydırıcılık temelli müttefiklikler yaratmaktadırlar (Morgenthau, 1970:47; Kenar, Örnek, 2008:191).

Kurucu lider Osmanlı bakiyesi bir kumandan olmanın birikmiş savaş tecrübelerine istinaden, barışa çok fazla ehemmiyet vermiş ve bunu savaş tarihi literatürlerinde yerini almış veciz sözleri ile sürekli vurgulamaktan geri kalmamıştır. “*Yurtta Barış Dünyada Barış*” ve “*Harp zorunlu ve hayati olmalı. Milleti harbe götürünce vicdanında acı duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı ölmeyeceğiz diye harbe girebiliriz. Lakin millet hayatı tehlikeye uğramadıkça harp bir cinayettir.*” şiarları Türk dış politikasının geleneksel ilkeleri haline gelmiştir (Eroğlu, 1985:437). Mezkûr ilkelerin paralelinde özellikle SSCB, Yunanistan, Bulgaristan ve İran gibi yakın komşularıyla olan sorunlarını çözmeye ve güvenlik ortamı oluşturmaya yönelik, Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmaları aracılığıyla iyi komşuluk ilişkileri kurulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan Lozan Antlaşması’ndan kalan İngiltere ile Musul, Fransa ile Hatay, Yunanistan ile nüfus mübadelesi ve boğazlar konusu gibi sorunları, güce başvurmadan uluslararası hukuka dayanarak, sonradan davet ile dâhil olduğu Milletler Cemiyeti ilkeleri doğrultusunda barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmuştur. Türkiye bunların yanı sıra; Briand-Kellog Paktı, Silahsızlanma Konferansı, Milletler Cemiyeti, Balkan Paktı ve Sadabad Paktı gibi tüm barışçıl ittifakların ve işbirliklerinin tamamında yer alarak batıcı ve statükocu yaklaşımını her kulvarda ön plana çıkarmış ve sadakatiyle kanıtlamaya gayret göstermiştir (Sarıay, 2000:861; Soysal, 1985:112). Kurucu liderin, milli mücadele mimarları ile temellerini attığı Türk dış politikası anlayışı ve yaklaşımı, ölümünden sonra da özenle takip edilerek halefi ve yakın mesai arkadaşı İsmet İnönü’nün İkinci Dünya Savaşında izlediği dış politikaya da ilham kaynağı olarak statüko temelli denge mihverinde canlı savaşın topraklara sirayetini mani olacak şekilde vücut bulmuştur. Kifayetsiz düşüncelerle verilen kararlar neticesinde girilen Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Türkiye’nin yeni ve belki de daha yıkıcı bir canlı savaştan uzak kalması gerektiğini iyi bilen deneyimli komutan ve idareci İsmet İnönü, savaş dışı kalmayı düstur edinerek, statükocu politika anlayışında tarafsız müttefiklik esaslı savaşı yönlendirmeye gayret göstermiştir (Yentürk, 2016:18; Balcı, 2013:55).

2.3. Türk Dış Politikasının Stratejileri

Anılan dönem Türk dış politikasını daha iyi idrak edebilmek açısından konu analiz edildiğinde; sürecin stratejilerini anlamlandırmak ve ilgili kavramların betimlenmesi yerinde olacaktır. Genel strateji dâhilinde karşımıza çıkan; tarafsızlık, güç dengesi veya ittifak yaklaşımları, elbette Türk dış politikasına da yön vererek dönemsel uygulanmalarına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda ilk karşımıza çıkan tarafsızlık, iki veya daha fazla devlet arasındaki savaşa, bir devletin iştiraktan çekinmesi veya daha açık bir ifadeyle, herhangi bir savaşta savaş dışı kalma ve taraflara askeri kolaylıklar sağlamamak anlamına gelmektedir. Tarafsızlığın hukuki bir tarafsızlık sayılabilmesi ve taraflar için karşılıklı hak ve yükümlülüklerin söz konusu olabilmesi için, bu durumun savaş baş göstermeden önce veya savaş anında ilan edilmesi gerekmektedir. Ezcümle uluslar arası hukuk normlarına göre tarafsız devlet; ulusal sınırları, kara suları ve ulusal hava sahası ile birlikte *tarafsız alan* olarak kabul edilmekte ve sıralı sahalarda herhangi bir düşmanca eylemin veya saldırının gerçekleştirilmesi yasaların çiğnenmesi olarak kabul görmektedir (Kenar, Örnek, 2008:158-160).

Milli Mücadele nihayetinde oluşturulan ve farklı konularında sürekli iyileştirmelerle inşası devam eden Türkiye’de kurucu lider döneminde de temel olarak tarafsızlık stratejisi benimsenmiş ve fakat bu strateji sürekli ve değişmez bir politika olarak düzenlenmemiştir. Öte taraftan İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar olan dönemde Batılı güçler, SSCB, Balkan devletleri ve Ortadoğu devletlerinin bir kısmı ile yakın ilişkiler de kurulmuş, menfaatlerin gerektirdiği düzeyde caydırma gayeli stratejik ittifaklıkların içerisine dâhil de olunmuştur. Ancak yaratılan bu oluşumların ve dâhil olunan muhtelif yapılanmaların hiç birisinde revizyonist bir gaye güdülmeyen ve herhangi bir çatışmaya dâhil olunmadan tarafsızlık politikası titizlikle uygulanmış (Cengiz, 2012:33).

İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde başlayan karşılıklı çıkar ilişkilerin temelindeki karşılıklı antlaşmalar ve protokollerle tesis edilen müttefik merkezli ittifak yapılanmaları, yeni stratejilerin su yüzüne çıkmalarına zemin hazırlamıştır. Klasik güç dengesinden sıyrılarak caydırma prensibinden ziyade taraf yaratma esaslı ittifaklaşmalar, iki kutuplu Dünya evriminde kilit rolü üstlenmişlerdir. Bu minvalde ittifak kavramının literatür analizi yapıldığında; *ittifakın*, devletler arasındaki belirli bir ya da birkaç konuya ilişkin birlikteliği ifade etmekte olduğu ve devletlerin askeri, siyasi, ekonomik, kültürel vs. gibi çeşitli konularda ittifak yapabilecekleri aktarılmaktadır. Mevcut süreç içerisinde devletleri, ittifak oluşturmaya ya da var olan ittifaklara katılmaya iten sebepler arasında; devletlerin kendi öz kaynakları ve güç unsurlarının belirledikleri amaçlara ulaşabilmekte yetersiz kalması, devletlerin kaynakları yeterli olsa bile maliyetleri azaltmak, amaca ulaşmadaki süreyi kısaltmak niyetleri ve girişilecek eylemlerde sorumlulukların paylaşılarak izlenen politikaya meşruiyet kazandırmak gayeleri sıralanabilir (Cengiz, 2012:35; Kenar, Örnek, 2008:199). Tarafsızlık politikasının anlamsızlaştığı ve nerdeyse mümkün olmadığı İkinci Dünya Savaşı sürecinde ise, Türkiye canlı savaşın dışında kalmaya yönelik bir denge politikası izleyerek, bir yandan tarafsızlık politikasından yararlanmaya çalışmış, diğer taraftan da ittifaklara dâhil olarak güvenliğini caydırma temelli sağlamak adına tarafları birbirine karşı dengelemeyi hedef almıştır. Bu noktada güç dengesi politikası kavramı analiz edilince literatürdeki *güç dengesi stratejisi*; devletlerin güvenliğini ve ulusal egemenliğini korumak için izledikleri klasik bir dış politika stratejisi veya başka bir devletin büyümesini yahut bir devletin etki alanını genişletmesini engellemeyi amaçlayan bir dış politika stratejisi şeklinde gözlenmektedir. Karşılıklı caydırıcılık ve ikna süreçlerinde devletlerin sahip olduğu güç unsurları, değişen koşullar göz önüne alındığında, uluslararası sistemde güçlü bir duruş resmetmek için her zaman yeterli olmayabilir. İşte tam da bu durumlarda ilgili menfaat ilişkili devletler, ortak çıkarları bulunan diğer devletlerle hasım zihniyetli rakip ittifaklara karşı müttefiklikler tesis ederek, yani güç dengesi stratejisi oluşturarak, dış politikalarını kendi lehlerine muhkemleştirebilirler (Gözen, 2009:62).

Kavramsal analiz bağlamında izah edilmeye gayret gösterilen Türk dış politikasının gerek ilke gerekse stratejileri anılan dönemin koşullarında yorumlanarak irdelenmelidir. Şart ve imkânlar dâhilinde mezkûr gayretler ve ittifak temalı güç dengesi arayışları eksen değiştirmiş olabilirler. Bu noktada anılan dönemin ilgili kavramsal terminoloji ile bütünleşmesini sağlamak amacıyla; müteakip bölümde tarihsel akış, derinlemesine irdelenecek ve kavramların koşullara göre yorumlamaları ifade edilmeye çalışılacaktır.

3. Savaş Evveli ve Süresince Türk Dış Politika'sının Değerlendirilmesi

3.1. Savaş Öncesi Milli Şef Döneminde Türkiye'nin İç ve Dış Dinamikleri

Kurucu liderin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı olarak tarih sahnesine farklı bir unvan ile adım atacak olan Mustafa İsmet İnönü, 24 Eylül 1884 senesinde İzmir'de Bitlisli sorgu hâkimi olarak görev yapan Hacı Reşit Bey ile Tuna Boylarından göçme Cevriye Hanım'ın oğulları olarak dünyaya gelmiştir. Çocukluk yıllarını, İzmir, Foça, Buldan ve Sivas'ta geçirmiştir. İsmet İnönü, 12 yaşındayken Askerî Rüştiye'den başarıyla mezun olmuş ve lise eğitiminin ilk yılını Sivas'ta bir sivil lisede tamamladıktan sonra 1897'de İstanbul/Halıcıoğlu'nda Topçu Harp Okulu İdadi bölümüne devam ederek 1903'te topçu teğmen olarak birincilikle mezun olmuştur (İnönü, 1987:7; Turan, 2000:2).² Kurucu liderin ardından İkinci Dünya Savaşı arifesinde Türkiye'nin iç ve dış politikalarının dümencisi olan İsmet İnönü'nün siyasetle ilgilenmeye girizgâhı Edirne'de bulunduğu yıllarda gizli faaliyetlerde bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olması ile başlamıştır. Ancak daha sonra ordu mensuplarının siyasi hareketlere karışmaması gerektiği fikrini savunarak, cemiyet ile bağını koparmış ve 31 Mart Olayı sebebiyle Hareket Ordusu'na katılarak mezkûr isyanın bastırılmasında da görev almıştır (Çetinkaya, 2014:3,4). Kurucu lider gibi İnönü de Osmanlı Devleti'nin muhtelif cephelerinde vazifeler icra ettikten sonra 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile neticelenen Birinci Dünya Savaşı akabinde kurtuluşu Anadolu'da kazanılacak bir zaferden sonra kurulacak olan yeni bir devlette görmüştür. Bu bağlamda Atatürk'ün çağrısı üzerine, 8 Ocak 1920'de Ankara'ya gelerek Milli Mücadeleye katılmıştır (Turan, 2000:17-19).

² İsmet İnönü, 1903 yılında Mühendishane-i Berr-i Humayun'a kaydolmuş ve yine birincilikle mezun olduktan sonra kurmay subay olarak eğitilmek üzere Erkan-ı Harbiye Mektebi'ne girmiş ve en yüksek dereceyle mezun olmuştur.

23 Nisan 1920’de açılan TBMM’ne Edirne mebusu olarak katılmış ve 3 Mayıs’ta kurulan İcra Vekilleri Heyeti’nde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili olmuştur. Daha sonra Atatürk’ün isteğiyle 25 Ekim 1920 tarihinde Ali Fuat Cebesoy’un yerine Batı Cephesi Kuzey Bölge Komutanlığı’na atanarak düzenli ordu kurma çalışmalarını hızlandırılmıştır (İnönü, 1987:11). Yunan Ordusu’nun yenilgisi sonrası İtilaf Devletleri ve Yunanistan’ın da isteği üzerine TBMM Başkanı Mustafa Kemal’in görevlendirmesi ile 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesini bizzat yürütmüş ve imza altına almıştır. Mudanya Mütarekesi’nden sonra Lozan kentinde görüşülmesine karar verilen barış görüşmelerine, Türkiye’yi temsil etmek üzere İsmet Paşa, 26 Ekim 1922’de Dışişleri Bakanı olarak seçilerek gönderilmiştir (Turan, 2000:39,42). Türkiye, İsmet Paşa’nın öncülüğünü ettiği Lozan Antlaşmasıyla, bazı istisnalar dışında, Misak-î Milli sınırları dâhilinde büyük ölçüde başarılar elde ederek İsmet Paşa’nın yeni Türk diplomat tipinin en başarılı örneğini sergilemesine tanıklık etmiştir (Turan, 2000:60).

Lozan Antlaşması nihayetinde temelleri inşaaya devam eden Türkiye Devleti’nde Cumhuriyetin 29 Ekim 1923’te ilan edilmesinden sonra İnönü, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk başbakanı olup, Cumhuriyetin ilk hükümetini kurmuştur. Başbakanlığından birkaç gün sonra da kurucu liderin Cumhurbaşkanı olmasıyla Halk Fırkası’nın Genel Başkanlığına getirilmiş ve uzun soluklu bir siyasi hayatın içerisine adım atmıştır. Aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle Atatürk’ün İnönü’yü başbakanlıktan almasıyla 25 Ekim 1937’de başbakanlık görevinden istifa ederek ayrılan İnönü, bu tarihten kurucu liderin ölümüne kadar geçen dönemde, sadece TBMM’de Malatya milletvekili olarak görevini yerine getirmiş ve aktif siyasi hayattan çekilmiştir (Sönmezoğlu, 2011:400).

Milli Mücadele’ye katkıları, siyasi bir zafer olan Lozan heyetinin başkanı olması ve uzun yıllar Atatürk’ün başbakanlığını yapmış olması gibi gerekçelerle, İnönü; kurucu liderin ardından halefi olmaya en yakın namzet olarak değerlendirilmiş ve ikinci meclis toplantısında oyların tamamını alarak Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Tuncer, 2012:33; Aydemir, 1975:29). Atatürk’ün ölümü ile CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) genel başkanlığı makamı da; *Değişmez Genel Başkanlık* ifadesinin yanında, kurucu liderin *Ebedi Şef*, İnönü’nün ise *Milli Şef* olduğu ibareleri ile İsmet İnönü’ye intikal etmiştir. Dönemsel olarak bölgede güçlü lider algısının (*Almanya’da “Führer”, İtalya’da “Duçe”*) yarattığı otoriter düzen, Türkiye’ye de sirayet ederek İsmet İnönü’nün inşa edilen devrimleri tam manasıyla oturabilmesi açısından Milli Şef tabiri yerleştirilmeye çalışılmıştır. 1930’larda dünya siyasi konjonktüründe otoriter rejimler benimsenmeye başlamış ve iyice yaklaşan savaş tehlikesi ile devletin; kuvvetli ve otoriter bir devlet adamının etrafında milli birlik ve beraberlik içinde toplanmasının gerekliliğinden hareketle mezkûr tanımlama oybirliği ile kabul edilerek Celal Bayar’ın coşkulu ifadeleriyle ilan edilmiştir (Akşin, 1991:165; Aydemir, 1975:39; İnanç, 1994:41).³

İnönü’nün riyasetinde Milli Şef dönemi olarak adlandırılan 1939-1945 süreci, Türkiye’nin ekonomi politika tarihi süreci içerisinde, *devletçilik ve harp ekonomisi devri* olarak tanımlanmaktadır. Türkiye savaş öncesi olduğu gibi, savaş sırasında da müspet bir ekonomik tabloya sahip olamamış ve savaşın tezahürleri ile daha da sorunlu sürece doğru yol almak ve mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu noktada öncelikle, genç ve yetişkin nüfusun çoğunluğunun silâh altına alınması, üretimde ve tüketimde düşüşe sebebiyet verirken savunma giderlerinin bütçenin büyük bir payına hâkim olması nedeniyle savaş evvelinde hedeflenen planlama ve yatırım programları durma noktasına gelmiştir. Bu süreç içerisinde ülkeye ciddi döviz akışı sunan ihracat sektöre uğrarken ithalat iki yıl içinde yarıya düşmüş ve ikame malların tedariki çıkmaza girmiştir (Boratav, 2013:63). Arz oranının düşmüş olması ve dolayısıyla fiyatların yükselmiş olması, bazı mallarda karaborsaya sebep olmuş, aynı zamanda fırsatçılık ve usulsüzlüğe dayanılarak bazı ellerde bir servet birikimi süreci yaşanmıştır. Fakir ve dar gelirli kesimlerin; gündelik hayatta yaşadıkları pahalılık, temel yiyecek ile gıda ve tüketim maddelerinde yaşadıkları sıkıntılar ile ihtikâr yani karaborsa nihayetinde, ortaya yoksullukla beraber çeşitli toplumsal sorunlar çıkmıştır. Sıralı bu ekonomik olumsuzluklar beraberinde getirdiği belirsizlikler ile devletin ekonomik gelişmesi sürecinde bir kesinti ve hatta bir gerileme yaşanmasına

³ İmajın sağlamaştırılması adına İnönü, Atatürk ile özdeşleştirilmiş ve halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Örneğin: devlet dairelerinden ve paraların üzerinden kurucu liderin resimleri kaldırılmış onların yerine, Milli Şef İnönü’nün resimleri asılmaya başlanmıştır.

yol açmış ve geçmiş kalkınma planlamalarının rafa kaldırılmalarına sebep olmuştur (Metinsoy, 2020:48; Sönmezoğlu, 2011:402; Tekeli ve İlkin, 2016:39).

Savaş döneminin canlı çatışmaları her ne kadar ülke topraklarına yansıtılmamış olsa da savaşın her türlü tezahürü sınır dinlemeden Anadolu'ya erişmiş ve halk nazarında sosyoekonomik anlamda derinden hissedilmeye başlanmıştır. Milli Şef riyasetindeki hükümet, anılan etkilere çoğu günümüz de dahi tartışılan sert reaksiyonlar verilmesini tercih etmişlerdir. Bu bağlamda 1940 yılında savaşın ekonomik etkileriyle beraber *Milli Koruma Kanunu* uygulamaya alınmıştır. Mezkûr kanun, anılan dönemin şartlarında; iş gücüne karşı, ücretli iş mükellefiyeti, çalışma saatlerinin artırılması ve ücret daraltılması gibi hükümleri içeren, özel işyerlerine kısmi olarak el koyma ve temel ürünlerin vesikayla satılması şeklinde hükümete geniş tasarruflar sunan bir düzenleme olarak dikkat çekmektedir. Öte taraftan ilgili kanun; askere ucuza beslenme ve giyinme, genç nüfusa ise gelir sınırlarını aşırı zorlamadan ekmek ve kömür avantajı sağlarken ihtikârın, istifçiliğin, rüşvet ile adam kayırma odaklı nüfuz ticaretinin artmasına mani olamamıştır. Söz konusu durumlar karşısında, ekonomik bütçe girdilerinin artırılması hedefli hükümet tarafından tartışmalı iki olağanüstü vergi uygulamaya konulmuştur. Bunlardan ilki, Kasım 1942 tarihinde kabul gören *Varlık Vergisi Kanunu* olup; hükümete, normalin üstünde servete sahip oldukları kıymetlendirilen kimselerden, yönetimce tasarrufla değerlendirilen miktarlarda alınacak ve ayrıca nakdi ödemelerden kaçanlar için de ağır cezaların uygulanmasına imkân sağlayacak hükümleri içermesi ile tepkileri üzerine toplamıştır (Tekeli ve İlkin, 2016:83-105; Metinsoy, 2020:225)⁴. Mevcut düzenleme hilafında vergilerini ödemeyenler, Erzurum yakınlarındaki Aşkale'ye, zorunlu çalışma merkezine gönderilmeleri üzerine çok büyük tartışmalara sebep olmuş ve ABD ile Batı devletlerinden gelen tepkiler üzerine 15 Mart 1944'te uygulamadan kaldırılmıştır.⁵

Diğer olağanüstü dönem muhteviyatlı bir vergi olan *Toprak Mahsulleri Vergisi* ise 1944'te kabul edilerek tarımsal kazançlar üzerinden %10 oranında alınması ile *Aşar Vergisi*'ne benzetilmiştir. Mezkûr vergi ile küçük ve yoksul köylünün üzerinde zaten savaşın tesiri ile artan yük ve geçim sıkıntısının daha da ağır bir hale getirildiğinin gözlemi ve siyasi kaygıların artmasıyla 1946'da uygulanmasına son verilmiştir. Tarım pazarının daralması ile arz stokunun talep oranlarından aşağılarda seyretmesi, karaborsacılığın fiyat mekanizmasını alt üst etmesi; yönetimi, anılan dönemin zaruretlerinden hareketle, hane halkı adedince gram hesaplamalı *ekmek karnesi* uygulamasına sevk etmiştir. Söz konusu uygulama ile gözlenmiştir ki; varlıklı olanlar ekmeğin ve unun kalitelisine karaborsanın tesiriyle erişebilirken, alt ile orta gelir gruplu tabaka, karikatürlere bile konu olan içerisine kum dahi katılmış ekmeğe mahkûm bırakılmıştır (Boratav, 2013:67; Tekeli ve İlkin, 2016:52).

İkinci Dünya Savaşı boyunca uygulanan tüm bu yasaklar, sınırlamalar ve tedbirler piyasa ekonomisinin nabzını düşürememiş, enflasyonu artırmaktan başka bir işe yaramayarak savaşın öyle ya da böyle bir yerinde olan öteki ülkelerde olduğu gibi, Türkiye ekonomisinin de gerilemesiyle dış ekonomik paketlere gebe kalınacak bir sürece tanıklık etmiştir. Şüphesiz karar vericilerin alınan kararların müşterek icrasında aynı fikirde buluşmaları ve hilaf yaklaşımlarda olmamaları önem arz etmektedir. Tek parti rejiminin tek ses yönetim anlayışı miladının dolmak üzere olduğunu tam da bu dönemlerde iyiden iyiye hissederek tıpkı kabine içinde hilaf düşüncelerin revizesi gibi parti içinden de muhalif fikirlerin ayrışmasına zemin hazırlamıştır. Savaş sonrası süreçte daha demokratik oluşumların yaratılmasına zemin yaratılarak tek partili sistemden çoğulcu düzene basamak teşkil etmiştir (Koçak, 2010:280; Tuncer, 2001:39-40).

Uzun soluklu savaşın evveli, esnası ve sonrası Türk politika, siyasi, ekonomik, askeri ve daha pek çok hususunda farklılıkların vuku bulacağı bir dönemler silsilesidir. Mevcut yapılanmaların her birinin diğerine domino etkisiyle tesiri olmuş ve değişimlerin yönünü belirlemiştir. Bu minvalde anılan dönemin derinlemesine analiz ile Türk dış politikasının reaksiyonları müteakip bölümde ayrıntılı olarak ele alınmaya

⁴ BCA, 30.10.0.0.135.970.8; BCA, 30.18.1.2.100.110.14; TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre, İçtima 4, C. 28, 11 Kasım 1942, ss. 21-32

⁵ ABD ve İngilterede de yasaya yönelik eleştirilerde bulunup tepki gösterilince yasada yumuşamalara gidilerek borcunu ödeme konusunda sıkıntı yaşayan yükümlülere ve çalışma mükellefiyetine tutulmuş olanlara aile ve muhitlerinde çalışarak borçlarını ödeyebilmeleri için aileleri nezdinde iadesine karar verilmiştir. Mezkûr uygulama artan tepkiler üzerine 1944 tarihinde mülga olmuştur. BCA, 30.10.0.0.135.971.24; BCA, 30.18.1.2.104.16.8; TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, İçtima Fevkalade, C. 5, 17 Eylül 1943, s. 102.

gayret edilmiş ve uzun savaşın Türkiye'ye tezahürleri denge politikası mihrinde aktarılmaya özen gösterilmiştir.

3.2. Türkiye'nin Uzun Soluklu Savaşta Denge Takibi

Hitler; *Yeni Nizam* pratiği ile 1935 tarihinde Saar bölgesini halk oylaması yoluyla yeniden kazanmış, askeri güç sınırlamasını tanımayan bir tavırla 1936 yılında Ren bölgesine Nazi askerlerini sokmuştur. Anılan Hitler doktrinleri çerçevesinde Südetler bölgesinde Alman nüfusun çoğunlukta olduğu tezi, yaklaşan savaşın kıvılcımları olarak Fransız ve İngilizleri de Çekoslovakya hamisi şeklinde sürece dâhil kılmıştır. Öte taraftan Balkanlar ve Akdeniz üzerinde *mare nostrum* (bizim deniz) hedefinde olan İtalyanların; Adriyatik ile Arnavutluk ve Yunanistan üzerindeki emelleri menfaat noktasında Alman doktrini ile mihr bağlamında bağdaşmaya başlamıştır. İtalya'nın *Büyük Roma İdeali* ile irredentist politikası mihrinde genişleme gayeleri ve ileride Almanya ile İtalya'nın yanına uzak doğudan dâhil olacak Japonya'nın da katılacağı bir ittifak tesis edilerek müttefik oluşuma karşı doğal olarak karşıt bir grup olan mihr dayanışması inşa edilmiştir (Koçak, 1991:109; Yılmaz, 1999:17).

Türkiye, yayılcı hedefleri olan Alman ve İtalyan stratejilerinin öngörüldüğü ve fakat savaşın henüz sıcak çatışmalara evirilmediği 1939 yılı başlarında İngiltere ile olan ticari ekonomik münasebetlerini ivmelendirmiş ve 12 Mayıs 1939 tarihinde Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonuna zemin hazırlanmıştır. İlhak ile işgal girişimleri paralelinde Almanya'nın 15 Mart 1939 tarihinde Çekoslovakya'yı Südetler bölgesi hedefli, yaklaşık bir ay sonra ise İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi; Milli Şefi, yaklaşan savaşın eşliğinde güvenlik arayışına yönelmiş ve Mihr Devletlerin olası tecavüzlerine karşı İngiltere ile 12 Mayıs 1939 tarihinde Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu yayınlanmıştır (Karabekir, 1995:28; Goloğlu, 1974:479). Hatay Meselesinin karşılıklı menfaatler odağında halledilmesinden sonra 23 Haziran 1939 tarihinde bir diğer müttefik olacak Fransa ile Türk-Fransız Deklarasyonu yayınlanmıştır (Gürun, 1983:57). Gerçekleştirilen bu hamleler Almanlar üzerinde tesir etkisi yaratmış ve dönemin Alman Ankara Büyükelçisi Von Papen⁶ tarafından sunulan raporlarda; Türkiye'nin doğusundaki Irak, İran ve Arap ülkelerinin etki alanları dışına ötelenebileceğine dikkat çekilmiştir (Deringil, 2007:74). Savaşın başlarında olası Alman-SSCB yakınlaşmasının yaratacağı neticelerden kaygılanan Türk devlet yöneticileri, mezkûr deklarasyonların akabinde İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939 tarihinde başkent Ankara'da bir ittifak antlaşmasına imza koymuş iseler de savaş boyunca Türk dış politikasının ana yörüngesini canlı savaşa iştirak etmemek, ne pahasına olursa olsun savaşı sınırlarından içeri sokmamak üzerine inşa etmişlerdir. Bu denli zor tarafsızlık duruşunu uygulamada dış politikayı belirleyenler, halefi oldukları Osmanlı'dan bakiye dış politika geleneğinden, Birinci Dünya Savaşı'nda edindikleri deneyimler ve birikimler ile kurucu lider uygulamalarını rehber edinmişlerdir. Savaşın dışında kalma ve canlı muharebeye dâhil olmamaya yönelik mezkûr strateji, Milli Şef'in bilindik tarzda ihtiyatlı olmak ve hata yapmamak zeminine oturttuğu anlık yenilik ve gelişmeleri gün be gün takip ettiği bir sürecin, satranç tahtasındaki manevralarına evrilmiştir (Aydemir, 1999:142).

Avrupa Devletlerinin ve belirgin biçimde İngiltere'nin Almanya'nın var olan irredentist stratejisine karşı yeterli tepkiyi sergilemekte ön alamaması ile 1938 Münih görüşmelerinde Çekoslovak halkıyla paylaşılmadan ülke topraklarının Nazilere terk edilme süreci Sovyetler nezdinde, Avrupa toplumlarının Alman saldırganlığını kendilerine doğru yönelttikleri inancına zemin hazırlamıştır. Öte taraftan Sovyetlerce Nazilere karşı bir birliktelik içinde olunması girişimlerinin İngiltere ve Fransa tarafından cevaz görmeyerek geri çevrilmeleri de var olan mezkûr inancı daha da yoğunlaştırmıştır. Nihayet, Doğu Avrupa'da olası Alman saldırılarına karşı kendisine bir güvenlik çemberi tesis etme çarelerini arayan SSCB, 24 Ağustos 1939 tarihinde, savaş henüz başlamadan hemen önce Almanya ile karşılıklı bir Saldırmazlık Paktı yaparak kendilerini koruma altına almaya gayret göstermiştir. Şüphesiz SSCB ile Almanlar arasında kaleme alınan

⁶ Von Papen, Amerika'da görev yapmış, kısa süreliğine Almanya Başbakanlığı görevinde bulunmuş, Hitler Almanya'sında Viyana Büyükelçi görevini üstlenmiş ve diplomasiyi iyi bilen bir kişidir. 7 Nisan 1939'de İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ettiği gün, Türkiye'ye büyükelçi olarak atanmıştır. Von Papen, Türkiye elçiliği yıllarında Almanya'nın emirlerini ve isteklerini yerine getirmek için çalışmıştır. Almanya, Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesini arzulamış ve eğer bu gerçekleştirilemezse, en azından Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamak başat olmuştur. Von Papen, 2 Ağustos 1944 tarihinde görevinden ayrılana kadar mezkûr amaçları gerçekleştirmek için çalışmıştır (Gülmez, Demirci, 2013:227-245)

mezkûr saldırmazlık antlaşması, satrancın tüm hamlelerini yerle bir etmiş ve yeni hamlelerin alınmasında Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır (Gürun, 1983:10).

1 Eylül 1939 sabahı Almanya'nın savaş ilanı yapmaksızın Polonya topraklarına propaganda girişimleriyle meşru göstermeye gayret ettiği saldırısı ve nihayetinde İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül 1939 tarihlerinde ard arda Almanya'ya savaş ilanları ile uzatmalı bir şekilde yıllarca ve farklı coğrafyalarda sürecek olan İkinci Dünya Savaşı resmen başlamıştır. Anılan dönemde Türkiye, İngiltere ve Fransa ile savaş öncesinde imzalamak üzere olduğu bağlaşma antlaşmasını SSCB'ye ileterek komşusunun onay ve desteğini almak yöntemini seçmiştir. Fakat SSCB ilgili bağlaşma hükümlerinin; Boğazların müşterek savunulması, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gibi taleplerle Türkiye'nin hilafında duruş sergileyince, arzulan onama sağlanamamış ve 19 Ekim 1939 tarihinde Türk, İngiliz-Fransız İttifakı imzalanmıştır. Zikredilen ittifak kapsamında; bir Avrupa devletinin saldırısı ile meydana gelecek, İngiltere ve Fransa'nın katılacakları bir savaş, Akdeniz'e sirayet ederse Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecek ve yine eğer Türkiye bir Avrupa devletinin karşı tecavüzüne maruz kalırsa, İngiltere ile Fransa kendisine yardım edecek tarzında kaleme alınmıştır. Öte taraftan Türkiye, antlaşmaya dâhil ettirdiği *Sovyet Çekincesi* de denen *Ek:2'nci protokol* kapsamında; imza altına alınan sorumluluklardan doğan yükümlülüklerin, Türkiye'yi Sovyetler ile bir savaşa sokmayacağı hususunda teminat oluşturmak istemiştir. Ayrıca söz konusu ittifak sonrası İngiltere ve Fransa ile gerçekleştirilen ekonomi muhteviyatlı anlaşmalar neticesinde Türkiye, çoğunlukla iktisadi yardım ve savaş envanteri temin edecek şekilde bir yol haritası izlemeye özen göstermiştir (Gürun, 1983:11; Koçak, 1986:270-274).

1940 yılı Mayıs'ında Almanya'nın süratli bir şekilde Fransa'ya saldırısı ve İtalya'nın Almanya tarafında yer alarak Mihver Bloğuna dâhil olması ile savaş, Akdeniz'e uzanmış ve Türkiye'den ittifak antlaşması çerçevesinde savaşa iştiraki istenmiştir (Uçarol, 1995:595). Türkiye ise mezkûr antlaşmanın *Sovyet Çekincesi* şeklinde ilgili hükümlerini argüman yaparak; İngiltere ve Fransa'nın isteklerini kabul edemeyeceğini deklare etmiştir. Fransa'nın Almanlar karşısında kısa sürede yenilgiye düşeceğini kestiremeyen Türkiye, Fransa'nın saf dışı kalması ile canlı savaşın dışında kalma konusundaki stratejisini daha da mutlak şekilde vurgulamaya başlamıştır. Öte taraftan İngiltere ise Türkiye'yi savaşa dâhil etme konusundaki arzusu yerine gelmeyince aşırı talebin Türkiye'yi Mihver Devletler tarafına yöneltebileceği endişesinden hareketle Türkiye'nin savaş dışı durumunun özellikle Boğazlar bağlamında kendi çıkarlarına olacağını değerlendirerek baskı politikasını seyreltmıştır. Türkiye, kendisine doğrudan maddi ve teçhizat yardımları yapılmadıkça savaşa giremeyeceğini, ordu envanterinin yetersizlikleri ile modern teçhizatının kifayetsizliklerinden bahisle çekincelerini ön plana çıkarmıştır. Müttefikler nezdinde Türkiye'nin *Sovyet Çekincesi* şeklinde öne sürdüğü husus, Türkiye'nin savaş esnasında Avrupalı devletlerle gerçekleştirdiği antlaşma sorumluluklarını icra etmeyen bir ülke olarak yorumlanmasına neden olmuş ve savaş sonunda dahi yalnız bırakılmasına değin varlığını sürdürmüştür (Gürun, 1983:12,13).

Anılan dönem Türk dış politikasına yön verenler, özellikle İngiltere'ye onların barış yanlısı mücadelelerini desteklediklerini fakat canlı savaşa dâhil olmayarak onların menfaatlerine destek verdiklerini vurgulayarak ikna etmeye çabalarken, benzer ikna yöntemini SSCB ve Almanlara karşı da kullanarak uzatılmış savaşta zamanı kazanmaya gayret göstermişlerdir. Bu bağlamda sürekli savaş dışında kalmayı ve ittifak dışı müttefik yaklaşımını; İngiltere, Almanya ve SSCB arasında bir *denge politikası* takip ederek mekik diplomasi ataklarıyla yerine getirmek durumunda kalmışlardır (Yılmaz, 1999:19). 1941 senesinde genel duruma bakıldığında; Mihver güçleri Balkan topraklarını işgal etmiş, Bulgaristan sınırlarını Alman orduları çepeçevre sarmış, Sovyet Alman münasebetleri dostça bir havada ve etraftaki ülkelere kaygı salar olmuş, ezcümle Türkiye adeta kuşatılmış bir av konumunda gözlenmektedir. Alman saldırı tehditlerinin var olduğu anılan dönemde İngiltere'nin, Almanya ve Sovyetlerin Türkiye'ye saldırarak Polonya misalindeki gibi Anadolu'nun bu mezkûr iki ülke arasında pay edileceğini dile getirmesine karşılık Almanya; Bulgaristan'a gerçekleştirilen hareketin Türkiye'ye yönelik hasmane tutumda olmadığını beyanla Türkiye'ye karşı güvence vermiştir. Türk, İngiliz-Fransız İttifak Paktı'nın imza edilmesiyle Türk-Alman münasebetlerinde oluşa gelen kopukluk, Almanya'nın savaşta elde ettiği başarılar sebebiyle giderilmeye gayretle iki ülke arasında bir ticaret antlaşması imza edilmiş ve Almanya ile olan ilişkiler bu mihverde geliştirilmeye başlanmıştır. Öte yandan Türkiye'nin İngiltere'nin artan baskı ve tutumlarına hilaf Balkanlar bölgesinde cephe açarak mihverlere yönelik saldırıda

bulunmayı kabul etmemesi de Türk-Alman münasebetlerinin iyileşmesinde faydalı olmuştur (Özgüldür, 1993:143).

Hitler-İnönü arasında gerçekleşen Mart ayındaki mektuplaşma süreci, Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması'na yönelik önemli bir başat olmuştur. Hitler, nihai hedefi olan SSCN'ye karşı başlayacağı saldırıdan evvel, Balkan cephesini tamamen güven altına almak arzularıyla Türkiye'ye bir saldırı antlaşması önermiştir. Bu bağlamda Türkiye ile Almanya arasında 18 Haziran 1941'de bir saldırı pakta imzalanarak TBMM tarafından 25 Haziran 1941'de onaylanmıştır. Anılan savaş döneminin kıymetli bir hammaddesi ve çelik yapımında gerekli bir malzeme olan kroma yönelik; Almanya'ya 90.000 ton krom ticaretini kabul eden bir anlaşma gerçekleştirilerek gerek savaşın ekonomik darboğazına ve ihracat ile döviz döngüsüne katkı sağlanmış gerekse Almanya ile olan ikili ilişkiler denge politikası esaslarında kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Yaşanan karşılıklı teatiler üzerine İngiltere'nin kromun beraberinde öteki Türk ihraç mallarını da satın almak istememesi ile Türkiye Almanya'ya anılan antlaşma kapsamında krom satmaya devam ederken farklı ticari ilişkilerde tesis edilerek Türkiye'nin Almanya ile yaratılan karşılıklı ticareti 1942 senesindeki önceki seviyelerine erişmiştir (Gürun, 1983:32; Tekeli ve İlkin, 2018:195-199).

Türkiye-Almanya ilişkilerinin düzelmeye başladığı bu süreçte savaşın gidişatında dönüm noktası olacak bir hadise yaşanmış ve beklenen ama ötelendiği düşünülen son gerçekleşmiştir. Almanya, 22 Haziran 1941'de *Barbarossa Hareketi* diye bilinen tarihi operasyonu SSCB'ye saldırmış ve doğuya yönelimini hızlandırmıştır. Türkiye, Almanya'nın Sovyetleri işgale girişmesi ile bir nebze rahatlayarak Alman-Sovyet ortak işgal girişim ihtimalinden kurtulmuştur. Bahsi geçen gelişme, Türkiye'yi *Polonya Sendromu* diye bilinen anılan dönemin zorlu ikileminden, yani eşzamanlı Almanya ile Sovyetlerin müşterek işgaline uğrama endişesinden bir nebze kurtarmıştır (Tekeli ve İlkin, 2018:200; Oran, 2001:388). Almanya'nın Sovyetlere saldırarak yönünü belli etmesi, Türk dış politika ve stratejisi için sürdürülen denge politikasında yepyeni bir süreç doğurmuştur. Anılan dönemin Türk diplomatları, İngiltere'nin, Birinci Dünya Savaşında yaşadığı üzere Sovyetlere Türk Boğazları ve toprakları üzerinden yardım etme ve yanına çekme girişimlerinin olabileceği haklı endişesine kapılmışlardır. Öte taraftan SSCB de yanı başındaki Türkiye coğrafyasının öneminin bilincinde ve yanında olana katacağı faydaların farkında hareket etme yolunu tutmuştur. Bu bağlamda Sovyetler Birliği, 10 Ağustos 1941 tarihinde İngiltere ile müşterek şekilde Türkiye'ye bir nota ulaştırarak Montreux Sözleşmesi'ne ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterileceğini ve olası Türkiye'ye yönelik saldırı halinde her türlü desteğin gösterileceği teminatını vermişlerdir. Anılan dönemde, SSCB ve İngiltere, Türkiye'nin savaş dışı kalarak Almanya'nın Boğazlardan geçişine mani olmasını ve hammadde kaynağı Ortadoğu'ya erişmesini engelleyen bir devlet olarak tarafsız duruşunu devam ettirmesini yeterli görmüşlerdir (Gönlübol, Sar, 1996:158).

Almanların Barbarossa Harekâtı ile ilerleyişleri süresince, Türkiye ile SSCB, 25 Mart 1941 tarihinde karşılıklı bir *Saldırmazlık Bildirisi* imzalayarak 19 Aralık 1925 Paktı'nın yürürlükte olacağına atıfla Türkiye'nin olası bir saldırıya uğraması halinde Sovyetlerin tarafsız duruş sergileyeceğini deklare etmişlerdir (Kumkale, 1997:51). SSCB lideri Stalin'in 23 Kasım 1941 tarihinde İngiliz Dışişleri bakanı Anthony Eden ile karşılıklı görüşmelerinde, zor zamanlarda Türkiye'nin desteklemelerinden ve tarafsız duruşundan dolayı savaş sonrasında toprak vaadinde bulunmasını temkinli karşılayan Türkiye'ye, Almanların da kendi lehlerinde hareket etmesi durumunda toprak teklifleri olmuştur. Ancak mevcut teklifler, tecrübeli Türk idarecilerini savaşa katılma yönünde ikna etmeye yeterli olamamış ve denge sürecine katkıda bulunmaktan öteye gidememiştir (Uçarol, 1995:640).⁷ Savaşın seyrindeki beklenmedik gelişmeler; İngiliz-Sovyet yakınlaşmasına doğru yol almış ve Türkiye, bu yakınlaşmadan önceki tecrübelerine dayanarak haklı olarak endişe duymuştur. Anılan gelişmeler neticesinde İngiltere ve SSCB, Türkiye'nin kaygısını gidermek doğrultusunda Türkiye'ye yukarıda bahsedilen teminatı vermişlerdir. Ne var ki İngiltere ve SSCB'nin Ağustos 1941 tarihinde İran'ı işgal harekâtı, bölge genelinde kurmaya çalıştıkları hegemonyayı ve özelde Türkiye'ye yönelik hedeflerini su yüzüne çıkarmıştır. Söz konusu işgal harekâtı, 1939'dan daha savaşın

⁷ Türk-Alman ilişkilerindeki yakınlaşma ile birlikte Türk hükümeti aynı zamanda Almanya'nın Balkanlardaki eylemlerine karşı bir denge oluşturmak düşünceleriyle de mezkûr 25 Mart 1941 tarihli saldırı pakta bildirisini yayınlamıştır. SSCB'nin 1925 tarihli paktın yürürlükte olduğunu açıklayan bu bildirisi ile ortaya çıkan Türkiye'ye karşı dostça tavır, Alman saldırılarının durdurulup anavatan toprakları düşmandan temizleninceye kadar devam etmiştir.

başından itibaren dünyada dile getirilen sözlerin, imzalanarak dikte edilmiş vesikaların ve temel sayılabilecek ilkelerin hiç de geçerli olamayabileceğini, ülkelerin anlık karar vermelerinde geçerli merkezin o andaki ülke menfaatleri olduğunu resmetmiştir. Anılan konjonktürel gelişmeler Türkiye'ye öz kudretinden ve benliğinden gayrisine itimat etmemeyi, sadece milli menfaatlerine odaklı karar almayı ve paradigma güçleri hegemonyasına girmeden tam bağımsız politika belirlemeyi bir kez daha ispatlamıştır (Yılmaz, 1999:20).

SSCB'nin topyekûn savaş doktrini merkezli coğrafi arazi kabiliyetlerini lehine kullanmaları neticeli 1942 senesinin Kasım ayında meydana gelen genel saldırıları nihayetinde; Alman Ordusu'nun 1943 senesinde Stalingrad'da yenik düşmesi, Almanların geri düşmesine ve savaşın gidişatında köklü değişikliklere neden olmuştur. SSCB'nin Almanlara yönelik 1943 Şubatı başında Stalingrad zaferinden muvaffakiyetle ayrılmalarından itibaren; Türkiye'yi tehdit eden politikası tekrardan kendini su yüzüne çıkarmaya başlamıştır. SSCB nezdinde Almanya ile birlikte ve onun himayesinde Pan-Türkist politika yürütmekle suçlanan Türkiye, yaratılan gerginliği bertaraf etmek açısından Mayıs 1944 senesinin Mayıs ayında bilinen bir grup Türkçü yazar, akademisyen ve öğrenciyi *ırkçılık-Turancılık* gerçekleştirdikleri savlarıyla tutuklatmıştır. Ayrıca artan gerilimin tırmandırılmadan içsel çevre odağından çıkarılarak dışsal çevre propaganda malzemesi olmasına mani olmaya gayret göstermiştir (Goloğlu, 1974:482). Müttefik unsurların, savaşın bir diğer coğrafyası olan Kuzey Afrika bölgesinde de muvaffak olmaları, müttefiklerin ve mihver devletlerinin Türkiye'ye yönelik diplomatik tavırlarının değişmesine sebebiyet vermiştir. Müttefikler elde ettikleri başarılar ile Türkiye'nin artık kendi yanlarında savaşa dâhil olmasını isterlerken, mihver oluşumları ise savaşın bu zorlu sürecinde Türkiye'nin savaş dışı duruşunu devam ettirmesi ve yeni bir cephe açmamak için olanca gayreti ve diplomatik temaslarıyla mücadelesini sürdürmüşlerdir (Yalçın, 2011).

Müttefik Devletler nezdinde gerçekleştirilen Kazablanka Konferansı'nda kararlaştırıldığı tarzda; İngiltere Başbakanı Churchill, Türkiye'yi savaşa dâhil edebilmek için müttefikler namına Adana iline (Yenice Görüşmeleri) gelerek İnönü ile baş başa görüşmüşse de başlarında Milli Şef bulunan Türk heyetini, kendi düşüncelerine tam olarak ikna edememiştir. Türkiye'nin Adana şehrinde 30-31 Ocak 1943 tarihlerinde gerçekleştirilen görüşmelerde Churchill, Almanya'nın mutlak mağlubiyeti için Türk topraklarından ve hava üslerinden faydalanılmasının gerekliliğiyle zaruretlerini dile getirmiş ve Türkiye'nin savaş süresi ve sonrasındaki olası bir SSCB tehdidinde korunabilmesi açısından en güven verici duruşun savaşa ötelemeden iştirakin olduğunu vurgulamıştır. Üstü kapalı tehdit içerikli diplomatik temaslara yönelik Türk dış politikası yine aynı kararlılıkla hareket ederek, mevcut isteklerin yerine getirilebilmesi için öncelikle talep edilen askeri teçhizatın ve envanterin teslimini ön şart koşmuş ve oyalama esaslı denge siyasetini yürütmeye gayret göstermiştir. Öte taraftan savaş güncesinde gelişen süreç ve zayıfladığı hissedilen Alman varlığı, Türkiye'yi savaşa dâhil olma duruşundan vazgeçmeden müttefikler yönünde bir eğilim sürecine evrilmeye yönelmiştir (Yılmaz, 1999:22; Akkor, 2019).⁸

Müttefiklerin aksine Türkiye, mihver ve SSCB olacak şekilde iki cephede birden tehdit altında süreci baskılanarak kontrol altında tutmak zorunda kalmıştır. Milli Şef, bu krizi fırsata çevirerek Türkiye gibi gerek jeopolitik gerekse jeostratejik yerleşkesi ve önemi ehemmiyetli bir ülkenin savaşa dâhil olması durumunda öte tarafça işgal tehdidinde olduğunu sürekli gözler önüne sermiş ve her iki tarafın desteğini dengeli şekilde kontrol altında tutmaya özen göstermiştir. Öte taraftan girişilecek bir işgal harekâtına yönelik caydırıcılığın önemini vurgulayarak Türk ordusunun da anılan duruma mani olmada kifayetsiz kalabileceği ihtimalinden hareketle savaşa dâhil olunamayacağını ifade edip mezkûr hususu, orduya savaş teçhizatı temin edebilmek açısından sürekli gündemde tutmuştur (Oran, 2001:395).

İngiltere gerçekleştirilmesi kurgulanan Balkanlara yönelik bir harekât nezdinde, Türkiye'nin 1943 içerisinde savaşa dâhil olması konusundaki arzu ve niyetini ABD ile SSCB'ye de kabul ettirmiştir. Türkiye'nin savaşa katılması yolunda gerçekleştirilen baskılar bir nevi tehditle şantaja dönüşmüş ve savaş nihayeti oluşacak ortamda Sovyet rejimine karşı duruş gösterebilmek noktasında savaşa müttefikler arasında dâhil olunması baskılanmıştır. Aksi takdirde savaş nihayetindeki ortamda Sovyet rejimli baskılarla ile bir başına mücadele

⁸ Churchill anılan toplantı sonrası ülkesinde Türkiye hakkında görüşlerini; *'...savaşın Türkiye üzerinden İran ve Irak'a yayılarak doğu savaşı için hayati öneme sahip Abadan petrol alanını tehdit etmesini önleyerek bize değer biçilemez bir hizmet verdi..'* şeklinde vurgulamış ve belki de neden tarafsız görünen bir ülkeye bu kadar taviz verildiğini de izah etmiştir. (Aktaran Akkor, 2019)

etmek zorunda kalabileceği Türkiye'ye ima edilmiştir. Türkiye, müttefikler nezdinde tarafına sürdürülen baskı, tehdit ve teklifleri öncelikleri nezdinde öteleyerek savaşa girmeyi sürekli taleplerinin yerine getirilme koşuluyla sınırlandırmıştır. Türkiye'nin savaşı süresince yürüttüğü savaş dışı müttefik durumu, savaşın Boğazlar ile Yakın Doğu coğrafyasına tezahürlerini canlı muharebeler tarzında önleyerek arazi olarak buralara yakın olan diğer ülkelerin savaşı mağduru olmasına ve Romen petrol yataklarına bir nebze korugan sağlamıştır (Tekeli ve İlkin, 2018:280).

Müttefiklerin özellikle Sovyetlerin nezdinde Türkiye, 1943 yılı başından beri yürütmeye gayret gösterdiği tarafsız dış politika ile müttefik mücadelesine zarar vermeye başlamakta ve bu strateji nihayetinde Almanya'nın lehine sonuçlar doğurmaktadır şeklinde taraf bulmaya başlamıştır. Müttefikler tarafınca Türkiye, Balkanlar coğrafyasından Avrupa'ya ulaşmayı planlayan Müttefik güçlerinin önünde bir tahdit ile engel durumunda bulunmuş ve bu duruşuyla, objektif olarak, Alman Ordusu'na dolayısı ile Mihver güçlerine zımnî yardımcı olarak savaşın sonlandırılmasını sekteye uğratmaktadır tezi kabul görerek, müttefikler tarafından baskıların artmasına zemin hazırlamıştır. Öte taraftan İngiltere'nin Rodos ve civarında kontrolü ele geçirmeye yönelik gayretlerinde İtalyan güçleri nezdinde muvaffak olmasına karşılık Almanların mezkûr adaları zorlanmadan işgal edebilmeleri, Almanya'nın hâlihazırda Türkiye açısından bir tehdit unsuru olarak varlığını koruduğunu göstermiştir. Bu bağlamda artan baskılara karşın deneyimli Türk devlet adamları, Sovyet rejimli baskı ile tehditlere yönelik güvence istedikleri gibi Türk ordusunun gerekli envanter ve teçhizat ile evvelen anlaşıldığı üzere modernize edilmesinin gerekli olduğunu ileri sürmüşler ve talepleri İngiltere nezdinde yaşanan gelişmeler ışığında olur görmeye başlamıştır (Bilge, 1992:185).⁹

18 Ekim-1 Kasım 1943 tarihleri arasında Müttefik devletler nezdinde icra edilen Moskova Konferansı'nda SSCB, Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesi hususunda ısrarlı duruşunu yinelemiştir. Moskova toplantısında SSCB Dışişleri Bakanı Molotov ile mevkidaşı İngiliz Eden aralarında gizli protokol imzalayarak Türkiye'nin 1943 yılı sonundan önce Birleşmiş Milletlerin yanında savaşa katılmasını ve Türk havaalanlarını müttefikler lehine kullanıma sunulmasını karara bağlamışlardır (Bilge, 1992:188-191; Tekeli ve İlkin, 2018:293). 5 Kasım 1943'te Kahire'de gerçekleştirilen konferansta İngiltere yeniden SSCB kozunu öne sürmüş fakat Türkiye, yeteri kadar askeri desteğin gerçekleştirilmedikçe kesinlikle savaşa katılamayacağını müttefiklere tekrar iletmiştir. Anılan dönem Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu hava meydanlarını açmanın savaş demek olduğunu dile getirerek salt müttefiklerin isteği ile savaşa iştirakin istenemeyeceğini vurgulamış ve *"..bizden istenilen pasif bir biçimde savaşa girip darbeleri üzerimize çekerek ölmektir.."*sözleriyle talepleri geri çevirmiştir. Karşılıklı mekik diplomasi ile yinelenen tekliflere verilen cevapların sürüncemeli şekilde oluşu, anlık değişen savaşın gidişatına göre vaziyet almak amacıyla yürütülen hassas denge siyaseti ile canlı savaşın dışında kalma gayretlerinin özeti olarak değerlendirilebilir (Bilge, 1992:194-204; Ekinci, 2002:656).

Müttefik devletlerce savaşı kazanacakları inancı oluşunca; savaş sonrası düzeni oluşturmaya yönelik 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında dönüm noktası şeklinde olan Tahran Konferansı icra edilmiş ve tekrardan hava üsleri isteği ile 15 Şubat 1944 tarihine değin Türkiye'nin savaşa dâhil ettirilmesi yönünde fikir birliğine varılmıştır. Milli Şef İsmet İnönü, İngiltere Başbakanı Winston Churchill ve ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt arasında 4-7 Aralık 1943 tarihlerinde Kahire'de gerçekleştirilen görüşmelerde baskı ile tehdit içerikli görüşlerin hissedilmesi neticesinde Türkiye, ilk defa prensip olarak savaşa dâhil olmaya razı olmuştur. Bu kapsamda Türkiye hava alanlarını 15 Şubat'a kadar hazırlık ile açarak savaşa dâhil olmaya razı olmuş fakat anılan sürecin Türk ordusuna ihtiyaç duyulan silah ile teçhizatın temini koşuluna bağlanmasıyla yine sürüncemeli bir tutum sergilenmiştir (Uçarol, 1995:646; Bilge, 1992:236-245).

Kahire Konferansı'nda alınan kararları yerine getirmek için, Ocak 1944 senesinde İngiliz askeri heyeti Ankara'ya gelerek müttefik hava üslerinin hazırlanması sorununu aşmaya gayret sergilerken Türk kurulu ise daha çok askeri yardım temin edebilme mücadelesini vermiştir. İcra edilen görüşmelerde esas olarak 12

⁹ 23 Eylül 1943 tarihinde Alman Büyükelçisi Von Papen, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nu ziyaret ederek Mussolini tarafından iletilen On iki Ada'nın Türklere verilmesi talebini iletmiş ancak söz konusu fırsatçı teklif; deneyimli Türk idarecilerince savaşa çekilme sebebi olacağı anlaşılacak şekilde ret edilmiştir. Ayrıca ilgili teklif sonrası Mussolini hükümetini tanıma önerilerinin dahi kabul edilmediği beyan edilmiştir. Süreç sonunda İngiltere Türkiye'ye tutumu dolayısı ile teşekkürlerini iletmiştir. (Bilge, 1992:185)

Aralık 1943 tarihinde İngiltere'ye verilen ve *Aralık Listeleri* şeklinde de adlandırılan talepler listesi görüşülerek Türkiye İngiltere'nin vaat ettiği miktarların daha fazlasını talep etme yoluna gitmiştir. Ayrıca bunun yanı sıra: Doğu Akdeniz'de yer aldığı kıymetlendirilen Alman askeri unsurlarının İngiliz raporlarından ifade bulunduğundan daha çok olduğunu değerlendirilerek, İngiltere'den *500 adet Sherman tankı, 300 adet savaş uçağı ve en az 180.000 ton askeri envantere*nin daha verilmesi istenmiştir. İngiliz heyetince ilgili talepler aşırı fazla görülerek görüşmeler tıkanmış ve bir ay süren görüşmeler sonucunda netice alınamayınca, müzakereler kesilmiştir (Weisband, 1974:273). Anılan durum hiç şüphesiz Türk-İngiliz ilişkilerini daha da gerginleştirmiş ve İngiltere, 4 Şubat'ta Türk-İngiliz ilişkilerinin dondurulduğunu, ABD'nin de aynı şekilde davranmasını istediğini, ABD'ye bildirmiştir. Bu doğrultuda ABD, Türkiye'deki büyükelçisine Türk-Amerikan ilişkilerinin soğutulması talimatını vererek 2 Mart 1944'te İngiltere, 1 Nisan'da ise ABD, Türkiye'ye askeri teçhizat ve envanter desteğini kesmişlerdir (Ertem, 2010:263).

Kahire'de karara bağlandığı şekilde Türkiye'nin savaşa hazırlanması boyutunda askeri heyetlerin icra ettiği görüşmelerden arzulanan sonucun alınmaması ile İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik *soğukluk politikası* uygulaması, savaşın tesirinin daha da hissedilir duruma evrilmesine zemin hazırlamıştır. Churchill bu süreci; *"Türkiye'yi muzaffer milletler yanında yer almaya artık teşvik etmez olduk ve Türkiye'nin silahlandırılmasına büyük bir teessüfle son verdik"* sözleriyle dile getirmiştir. Türk dış politikasını icra edenler, İngiltere'yi gücendirmek pahasına savaşa fiili dâhil olmama esaslarında kararlılık göstermeye devam etmişler ve savaş sonrası süreci analiz ederek dengeli takip sürdürmüşlerdir. Öte taraftan İngiltere'nin savaşın nihayetinde SSCB ile kaçınılmaz olarak tutuşacakları rekabetin bilinciyle İngiltere'nin menfaatleri gereği yeniden Türkiye ile dostane münasebetlere gireceğine olan kanaatleri, söz konusu politikanın değişmez öncüsü olmuştur. Şüphesiz bu öngörülere sahip olabilmek için deneyimli bir tarih bilinciyle usta bir diplomat kimliğine haiz olabilmek gerekmektedir. Zira sıralanan meziyetler bizzat o tarih bilincini Lozan Antlaşmasındaki deneyimleri ile yaşamış Milli Şef İnönü varlığıyla Türk dış politikasına yön vererek anılan dönemin asgari zarar ile geçilmesine katkı sunmuştur (Tekeli ve İlkin, 2018:519; Yılmaz, 1999:23).

1943 senesinin kış mevsimlerinde doğu cephesinde özellikle Stalingrad müdafaası sonrası yenilgiler ile geri çekilmeler yaşamaya başlayan Almanya'nın Türkiye'ye yönelik stratejileri de farklılaşmaya başlamıştır. Almanya, Türkiye'yi kendi mihverinde savaşa dâhil etme fikrinden kısmen uzaklaşarak Balkanların güney hattını olası tehditlere yönelik güvence altında tutabilmek açısından Türkiye'nin müttefiklerle birlikte savaşa iştirakini engellemek ve tarafsız duruşunu sürdürmesini hedeflemiştir. Bu kapsamda Türkiye'ye var olan müttefiklerin tehdit ve baskılarına karşı durabilmesi için askeri ve ekonomik yardım sürecine girmiştir. Bu bağlamda Türk-Alman münasebetlerinde karşılıklı iyileşmelerle yakın duruşlar gerçekleşmiş ve iki devlet arasında 18 Nisan 1943 tarihinde bir ticaret antlaşması onaylanmıştır. Mezkûr antlaşma çerçevesinde ticaretin geliştirilmesi ile 1943 yılı nihayetine değin Almanya'nın daha evvel söz verdiği askeri malzemelerle silahları Türkiye'ye teslim etmesi ve Türkiye'nin de, Almanya'ya ihraç ettiği krom seviyesini arzulanan miktarda yükseltmesi hedeflenmiştir (Uçarol, 1995:647; Tekeli ve İlkin, 2018:478) .

3.3. Türkiye'nin Batı İttifakında Yer Alması ve Savaşın Sona Ermesi

Savaşın sonlarına doğru Türkiye ile müttefikler arasında güven bunalımı başlamış ve buna yönelik son husus tekrar gündeme gelen krom meselesi ile su yüzüne çıkmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Hull'ın, 9 Nisan'da gerçekleştirdiği bir konuşmada bütün tarafsız ülkelerden Almanya ile ticari münasebetlerini sonlandırmalarını istemesiyle gündeme gelen husus; 14 Nisan'da İngiliz ve Amerikan Büyükelçileri'nin Türkiye'ye birer nota vermesi ile devam etmiştir. Nota muhteviyatında özetle; Almanya'ya stratejik maddeler verilmeye devam edilmesi durumunda, diğer tarafsızlara uygulanan abluka tedbirlerinin Türkiye'ye de uygulanacağı iletilmiştir. Savaşın sonlarına doğru müttefiklerin üstünlük sağlaması ve Almanların savunma pozisyonuna bürünmeleri ile paralel artan baskılar üzerine Türkiye, Almanya ticaret antlaşmasını 30 Nisan 1944 tarihinden itibaren sona erdirmiş ve müttefiklerin ambargo tehdidi üzerine krom sevkiyatı da durdurulmuştur (Kayış, 2009:79).

İngiltere, Türkiye'nin zorlama üzerine gerçekleştirdiği anılan davranışından memnun kalsa da yeterli bulmamış ve bu girişimi, ilişkilerin düzeltilmesi yolunda atılan bir adım olarak nitelendirmiştir. 5 Haziran 1944 tarihinde Boğazlar üzerinden Karadeniz'e birkaç Alman savaş gemilerinin kamufle edilmiş şekilde geçirilmesi, Türkiye ile müttefikler arasındaki var olan soğukluğun daha da derinleşmesi sonucunu doğurarak

düşen gerilimin yeniden yükselmesine zemin hazırlamıştır. Romanya'ya gitmek üzere Boğazlardan geçen Alman ticaret gemileri, İngiltere'nin, askeri malzeme taşıdıkları gerekçesiyle Türk makamlarına bildirilmesi üzerine gerçekleştirilen aramalarda; gerçekten de *Kassel* adlı ticaret gemisinde çok sayıda silah ve askeri üniforma ele geçirilmiştir. İngiltere ise bu durumu protesto etmiş ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki denetimini eleştirerek SSCB tehdit ve taleplerine gönderme yapmıştır. Anılan olay sonunda kamuoyu nezdinde Alman taraftarlığı ile resmedilen ve savaşın uzun bir döneminde Dışişleri Bakanlığı yapmış Numan Menemencioğlu istifa etmek durumunda kalarak aslında müttefiklerin talebine cevaz verilmiştir (Tuncer, 2001:39,40; Weisband, 1974:328).

Türkiye ile müttefik devletler arasında var olan krom, Alman gemileri ve Menemencioğlu gibi problemlerin çözüme kavuşturulmasından sonra, müttefikler bu sefer de Türkiye'nin, Almanya ile diplomatik temaslarını sonlandırması noktasında baskı kurmaya başlamışlardır. Anılan dönemde istenilen talebin yerine getirilmesi durumunda; SSCB, Türk sahaları üzerinden yüksek irtifalı uçuşlar yapabilmek, Türkiye'den iki bine yakın Alman ve mihver ajanı sınır dışı etmek ve Türk sahalarında stratejik öneme haiz hava ve deniz üslerinin kullanma açılması imtiyazlarını müttefiklerin lehine geçirilerek savaşın gidişatı kontrol edilmek istenmiştir. Savaşın sonunun geldiğini anlayan Türkiye, barış konferansında tam bir müttefik muamelesi ile yaklaşımı gösterileceğine dair İngiltere ve ABD'den teminat alarak, 2 Ağustos 1944 tarihinde TBMM'nin aldığı kararlar Almanya ile bütün diplomatik ilişkilerini kesmiş ve savaşın sonlarında artık tam tarafının rengini belli etmeyi tercih etmiştir (Armaoğlu, 1984:413). Bu gelişmeler üzerine Türkiye ve İngiltere arası diplomatik temaslar soğukluk döneminden çıkarak tekrardan sıkılaştırılmış ve 4 Ağustos 1944'te aralarında öncelikle radar ve hava personelinin de bulunduğu İngiliz teknisyenlerin Türkiye'ye girişine müsaade edilmiştir. Türkiye olası Alman hava saldırılarına karşılık öncelikle yetersiz durumda olan erken uyarı radar sistemlerinin kurularak işletilmesine önem vermiş ve İngiltere'den 42 radar istasyonu ile eğitici personel talep etmiştir. İngiltere ise Türkiye'nin anılan müttefik yaklaşımlı hamlesine yönelik silah ve teçhizat içerikli malzeme desteğine, süratli olmayacak bir tutumla da olsa, tekrardan başlama kararı alarak savaşın sonlarına doğru tarafsız müttefik olarak tanımladığı Türkiye'yi etki altında tutmaya gayret göstermiştir (Tekeli ve İlkin, 2018:528-531).¹⁰

Müttefik Devletler, 6 Haziran 1944'te, tarihin en büyük çıkartması olan Normandiya kıyılarına çıkartma harekâtı yaparak Fransa'nın güney bölgesinden gelen askeri güçlerle 24 Ağustos'ta Paris'te birleşip kadim şehri Alman işgalinden kurtarmışlardır. Normandiya Çıkartması'nın başarılı neticelenmesi üzerine, SSCB de 23 Haziran 1944 tarihinden itibaren Doğu Cephesi'nde genel bir saldırıya geçerek Balkanlara ve Orta Avrupa'ya doğru ilerlemiş ve Temmuz 1944'te Polonya'nın doğu coğrafyalarını işgal ederek bölgenin yönetimini, Moskova'nın oluşturduğu Lublin Hükümeti'ne devretmiştir. Aynı mihverde cılız devletler karşısında ilerlemesini sürdüren SSCB, 15 Eylül'de Bulgaristan'ı, Ekim başında Macaristan'ı ve nihayet 5 Ekim'de de Yugoslavya'yı işgal etmiştir. Öte taraftan Müttefikler de Ağustos ayına kadar süren Alman direnişini kırmış ve 24 Ağustos 1944'te Paris'e, 3 Eylül'de de Brüksel ve Amsterdam'a ulaşarak 25-26 Eylül'de Ren bölgesini ele geçirmiş ve böylece Alman topraklarına ulaşmışlardır (Tuncer, 2001:145; Keegan, 2019:534-547).

1945 yılına gelindiğinde, mihver devletlerinin hezimete yaklaştığı gözlenirken güç paradigması haline gelen diğer devletlerin talep ve arzuları da gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. 19 Mart 1945'te SSCB hükümeti, günün şartlarına ve savaş nihayetinde ortaya çıkan yeni sürece uygun olmadığı temalı 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshettiğini bildirmiştir. Akabinde iki ülke nezdinde yeni bir antlaşma yapılabilmesi bakımından: Boğazların Türkiye ile müşterek savunulması, bunu gerçekleştirebilmek için de SSCB'ye Boğazlarda deniz ve kara üs imtiyazlarının tanınması, Montreaux Sözleşmesi'nin güncellenerek değiştirilmesi, Türk-Sovyet sınır hattında SSCB lehine değişiklik gibi Türkiye açısından kabulü mümkün olmayan talepler öne sürmüşlerdir (Goloğlu, 1974:483). Anılan dostluk antlaşmasının varlığı ile savaş boyunca karşılıklı sınırların güvence altında tutulduğu ve denge siyaseti ile jeopolitik varlığın tesirlerinde koz olarak kullanıldığı değerlendirildiğinde; mezkûr karar Türkiye tarafında

¹⁰ Gönderilen silahların miktarı; 1944 Ağustosundan 1945 yılı Haziran'ına kadar 100 Valentine Tankı, 350 uçaksavar, 20.000 tüfek, 92 Spitfire, 72 Orta bombardıman, 12 Torpedo bombardıman uçağı şeklinde gözlenmektedir. Öte taraftan anılan dönemde Türkiye'ye parası karşılığı 1000 taşıyıcı ve top traktörü ile bakım atölyeleri de satılmıştır. 1945 Eylül ayı ortalarından itibaren ise Türkiye'ye yeni askeri birlik göndermeme ve var olanların da geriye çekilmesi uygulaması başlatılmıştır. (Tekeli ve İlkin, 2018:528-531)

şok etkisi yaratmıştır. Sıralı taleplerin kabul görmemesi ise Sovyetleri Türkiye üzerinde ciddi manada politik baskıya ve dahası Bulgaristan ile Kafkasya sınırlarında askeri faaliyetlerini sıklaştırmasıyla ciddi bir bunalıma ve gerginliğe yol açmıştır (Aydoğmuş, 2019:16-136). Bir iki yıl önce Almanlara karşı İngiltere ve ABD'nin desteğine ihtiyacı olan Türkiye, şimdi aynı desteğe Sovyetlerin belirgin ve sonu gelmeyecek tehditleri karşısında gereksinme duymaya başlamıştır. Ne var ki bu destek öyle hemen gösterilmemiş ve Türkiye, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulması gayeli 25 Nisan 1945 tarihinde gerçekleştirilen San Francisco Konferansı'nda, yalnızlığa terk edilerek belki de savaş süresince dilediklerini elde edemeyen müttefik devletlerce cezalandırılma yoluna gidilmiştir. Ama yine de başka alternatifi kalmayan Türkiye, askeri ve ekonomik gücünü de göz önüne alarak, SSCB karşısında yalnız kalmak istemediği için, yine güç dengesi esaslı dış politika kozunu kullanarak bu sefer iki kutuplu sistemin mimarı olacak ABD ile onun hamisi İngiltere'nin desteğini kazanmaya gayret göstermiştir (Esmer, Sander, 1996:193).

Uzun soluklu dünya savaşının sonlarında barışa varan yolda ciddi katkıları olan ABD başkanı Roosevelt 12 Nisan 1945 tarihinde ölmüş, yerine yeni başkan olarak Harry S. Truman geçmiştir. 29 Nisan 1945 tarihinde SSCB'nin Berlin'e girmesi ve 8 Mayıs tarihinde de Almanya'nın teslim olması ile sona yaklaşmış ve Ağustos ayında yeni ABD başkanın Hiroşima'ya ilk atom bombasını atması ile 14 Ağustos 1945 tarihinde Japonların teslimiyeti ile savaş nihayete ermiştir. Ciddi kayıpları beraberinde getiren Dünya Savaşı sonunda bitmiş, ancak bir önceki savaştan farklı olmayarak yine katılan katılmayan herkese menfi etkileriyle yepyeni bir düzenin yine kazananların elinde şekilleneceği bir başka dünyaya kapı aralanmıştır (Keegan, 2019:592).¹¹

ABD ile İngiltere'nin SSCB ile savaş nihayetindeki işbirliğini gerçekleştirmek icra ettikleri uygulamalardan biri olan 17 Temmuz–2 Aralık 1945 tarihli Potsdam Konferansı'nda Sovyetlerin Türkiye'den toprak talepleri sorunu; iki ülke nezdinde çözüme bağlanması gerekir şeklinde cevap bulurken Boğazlar meselesi tartışmalara konu olmuştur. Bu noktada diğer Müttefik Devletleri, Sovyetlerin ezeli niyetlerinin farkında ve Boğazların ehemmiyetinin bilincinde hareket ile Sovyetlerin Boğazlar konusunda tek hükümran konumuna gelmesine müsaade göstermemişlerdir. Karşılıklı notalaşmalar ile var olan Boğazlar üzeri hâkimiyet süreci, 5 Nisan 1946 tarihinde Türk diplomat Münir Ertegün'ün naaşının ABD Missouri zırhlısıyla İstanbul'a getirilişine dek tüm hışımıyla sürerken anılan tarihten itibaren Türkiye kurulan yenedünyada tarafını belli etmiş ve yalnızlıktan bir nebze kurtulmuştur (Tekeli ve İlkin, 2018:537). Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Dünya Savaşı ardılı karşılaşmak durumunda kaldığı en çetrefilli dış politika sınavlarından biri olan İkinci Dünya Savaşı'nda; tek parti sürecinin siyasi yaklaşımında dış politikayı icra eden kadro, mihver ve müttefik oluşumlarının karşılıklı etki, tehdit, şantaj ve baskılarına karşı realist bir stratejik duruşla Türkiye'yi canlı savaşın ötesinde tutmaya gayret sergilemişlerdir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Dış politikanın ve onu etkileyen faktörlerin güç bağlamında kavramsal analizi ile literatür muhteviyatındaki terminolojik altyapı sunulmaya özen gösterilmiştir. Bu noktada konunun irdelenebilmesi ve yorumlanabilmesi açısından güç dengesi ana hatları ile tanımlanmaya gayret gösterilmiştir. Akabinde Türk dış politikasının dinamikleri; temel ilkeleri ve stratejileri bağlamında detaylandırılarak anılan dönemde var olan ve vaziyet alınan durumlar izaha gayret gösterilmiştir. Savaş öncesi Türkiye'nin iç ve dış dinamikleri ise Osmanlı Devleti'nin tezahürlerinden hareketle milli şef dönemi başlıklarında tarihsel akış halinde aktararak konunun bütünlüğü sağlanmaya ve akıcılığın tesisine önem verilmiştir. Nihayetinde Türkiye'nin uzun soluklu savaşı dengeli takibi hususu sıralı tespitler ile dönemsel evreler halinde analiz edilerek güçler ayrılığında güç dengesinin üstünlüğü tezi Türk dış politikası tezahürleri ile kanıtlanmaya çalışılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye fiilen sıcak çatışmaya girmemiş mümkün merteye oyalama taktikleri ile savaşın gidişatını takip etmiş ve denge politikası karşılıklı antlaşmalar ile savaş dışı kalmaya tecrübeli devlet adamları sayesinde muktedir olmuştur. Şüphesiz bu durum savaşan tarafları; Türkiye'nin jeopolitik konumunun da etkisi ile yanlarına çekmek yahut karşı tarafın yanında yer almasını engellemek hedefli cephe

¹¹ Enola Gay adlı B-29 bombardıman uçağı ile 6 Ağustos 1945 sabahı Hiroşima'ya atılan uranyum 235 tipi bomba (78.000 ölü) ile 9 Ağustos'ta Nagazaki'ye atılan B-29 Tinian tipi bomba (25.000 ölü) Amerikalıların Japonya'ya gökyüzünden yıkım yağmuru şeklinde son ikaz ve vuruşları olarak pasifikteki savaşın sonuna gelindiğini göstermiştir. (Keegan, 2019:592)

dışı mücadelelerin yoğun bir şekilde yaşatıldığı arena haline getirmiştir. Bu bağlamda artan cephe dışı savaşın kısıtlayıcı şartlarında Türkiye'yi yönetenlerin İkinci Dünya Savaşı süresince dış politikadaki ana stratejileri, Türkiye'nin canlı savaştan uzak kalmasını temin etmek ve olabildiğince zararı minimum seviyede tutmak şeklinde seyretmiştir. Bu noktada İkinci Dünya Savaşı esnasında devletlerarası dengeleri çok iyi takip ederek *müttefik-mihver* arasındaki çatışmalar boyutunda anılan dengeyi kullanırken, kendisi saldırıya maruz kalırsa, saldırı ne yönden vuku bulursa bulsun karşı koyacağını öteki bütün güçlere açıkça ilan etmekten geri durmamış ve arzuladığı caydırıcılığı tesis etmeyi başarmıştır.

Uluslar arası ilişkiler bağlamında Türkiye'nin takip ettiği politika her ne kadar İkinci Dünya Savaşı esnasında etik görülmeyle tenkit edilmiş olsa da; Türkiye ilk elden kendisini ilgilendirmeyen ve Avrupalıların menfaat çıkar noktasından doğan bir savaşa girmek ve Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi paydaşı olacak şekilde zararlar ayrılmak istememiştir. Anadolu coğrafyası, savaşın seyrini farklılaştırabilecek bir jeopolitik konumda bulunmasından dolayı İkinci Dünya Savaşı'na katılan bütün uluslar, tarafsızlığını kendi savaş stratejilerinin gereği açısından kullanmaya yönelik Türkiye'ye ciddi manada bir baskı uygulamışlardır. Stratejik konumunun hassasiyeti ve yanında bulunacağı tarafa sunacağı katkılarının bilincinden dolayı müttefik ve mihver bloğunun Türkiye'nin dostluğuna olan ihtiyaçlarından yararlanmasını bilen Ankara, her iki tarafın baskılarına karşı koyabilmiş ve savaşın son anlarına kadar asimetrik yükümlüler olarak denge politikası savaş dışı kalmayı türlü zorluklara rağmen başarabilmiştir. Türkiye jeostratejik ve jeopolitik konumunu en üst şekilde kullanmasını bilerek İngiltere, Almanya ve SSCB baskılarına karşı koymasını bilmiş, baskının arttığı nihai süreçlerde de savaşa dâhil olmayı kabul etmiş olsa bile ağır koşullar ileri sürerek vakit temin etmiş ve savaşın kendisinin dâhil olmasına gerek kalmayacak bir evreye uygun hale gelmesini beklemiştir. Öte taraftan Türkiye diplomatik hamleler ile kendi yanında savaşa dâhil olunması konusunda baskı yapan devletleri Türkiye'nin savaşa girmemesi hususunda da muhtelif argümanlar eşliğinde ikna etmeyi sağlamıştır.

Savaşın Stalingrad müdafaası ve sonrası süreçte yöneliminin çok sık ve keskin tarzda değişikliklere evrilmesi ise Türkiye'yi izlediği denge hususunda hayli zor bir sürece sokmuş, farklı talep ve sorunların çözümlerine yönelik muhtelif gayretlerin mekik diplomasisiyle çözümüne çaba sarf edilmiştir. Dönemin geçmiş tecrübeleri yüksek deneyimli Türk devlet zevatı, ülkenin savaşı sürdürebilecek askeri ve ekonomik hazırlığının kifayetsizliğinin bilinci ile mezkûr baskılar karşısında; İngiltere'ye yönelik SSCB kozunu, Almanya'ya karşı İngiltere ile gerçekleştirdiği ittifak anlaşmasını, Sovyetlere yönelik ise İngiltere ve Amerika devletlerini öne sürerek meşruiyet çerçevesinde stratejik manevralarla diplomatik hamleler yapmışlardır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı esnasında izlediği siyasi, askeri ve iktisadi kudretinin ötesinde bir diplomasi başarısı sergileyerek savaşın en çetrefilli anlarında dahi fiili olarak savaşın içerisinde olmamayı başarmıştır. İkinci Dünya Savaşı dönemi Türk dış politikasına riyaset eden Milli Şef İsmet İnönü ve kadrosunun, mezkûr savaş sırasında büyük bir sorumluluk ve ihtiyatlılık örneği göstererek, hayalperest dış politikaları yerine daha gerçekçi ve pragmatist vaziyette icra ettikleri politikalar nihayetinde Türkiye, savaş tarihinin en kritik anlarında asgari zararlar canlı çatışmaların dışında kalmayı başarmıştır.

Türkiye, uzun soluklu ve bir o kadar da tesirli olan mezkûr savaşta, dış politikasını kendi menfaatleri doğrultusunda belirlemeye gayret göstererek savaşın dışında kalıp toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumuştur. Şüphesiz bu olgunun inşasında ve idamesindeki en başat rol, Türk yönetici kadrosunun birçoğunun Birinci Dünya Savaşı'nda yer alması ile Milli Mücadele sürecinde diğer devletlerin çıkarlarına yönelik vaziyet almalarına bizzat şahit olmalarıdır.

Muhakkak bütün dünyayı tesiri altına alan topyekûn savaş müddetince her ne kadar dış cephe hattına dâhil olunmamış olsa da Türkiye; iç cephe ve uluslar arası diplomatik mücadelelerinde ciddi sınavlar vermiştir. Sıralı gayretlerin neticesinde eriştiği savaş sonrası süreçte; SSCB yayılmacılığına yönelik yalnız kalmış olsa da Sovyet rejim tehdidinden endişe duyarak çekilmeye başlayan ABD ve Avrupa devletleri yörüngesinde yepyeni işbirliklerine girmeye gecikmemiş ve yaratılan yenedünyada kendi yol haritasını çizmesini bilmiştir.

Kaynakça

- Albayrak, M. (1983). Atatürk ve Barış. *Kemalist Atılım Dergisi*. Sayı: 20. Ankara.
- Albayrak, M. (1983). Atatürkçü Dış Politikanın Temel İlkeleri. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Atatürkçü Düşünce Topluluğu Düşün Dergisi*, Sayı: 11. Ankara.
- Akıllı, E. (2013). *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Akkor, N. (2019). *Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına Sokma Çabaları: Adana Görüşmeleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Akşın, A. (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi*, Ankara: AKDITYK TTK Basımevi.
- Arı, T.(1999). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 3. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Armaoğlu, F., H. (1984). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, 2.Baskı. İstanbul: TİŞ Kültür Yayınevi.
- Ayata, A. ve Yücel,G. (2015). *Yeni Küresel Düzendeki Türk Dış Politikasının Kimlik Arayışı*. Ankara:Nobel Yayıncılık.
- Aydemir, Şevket S. (1993). *İkinci Adam(1884-1938)*, Cilt: 1. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket S. (1975). *İkinci Adam (1938- 1950)*, Cilt II. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket S. (1999). *Tek Adam Mustafa Kemal(1922-1938)*, Cilt: III. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydoğmuş, F. (2019). *İkinci Dünya Savaşı Süresince Propaganda ve Türkiye*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Balcı, A.(2013). *Türk Dış Politikası İlkeler Aktörler Uygulamalar*. İstanbul: Nesil Yayın Grubu.
- Bilge, S. A.(1992). *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri. 1920-1964*. Ankara: TİŞ Kültür Yayınevi.
- Boratov, K. (2013). *Türkiye İktisat Tarihi (1908- 2009)*, 18. Ankara: İmge Yayınevi.
- Boratov, K. (2006). *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Cengiz, E. (2012). *İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı Yılları Türk Dış Politikası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Clausewitz, Carl V. (1984). *Harp Üzerine*, Cilt I. Ankara : Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları.
- Çetinkaya, G. (2014). *İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Davutoğlu, A. (2009). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Deringil, S. (2007). *Denge Oyunu 2. Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: TVY Yayınevi.
- Eroğlu, H. (1985). Yurtta Sulh, Cihanda Sulh. *ATAM Dergisi*. Sayı: 2. Ankara.
- Eroğlu, N. (2007). Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. Sayı: 2. Ankara.
- Ekinci, N. (2002). *İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları*, Ankara: Genel Türk Tarihi Yayınları.
- Ertem, B. (2010). Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk- Sovyet İlişkileri (1939-1947). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Sayı: 11. Kocaeli.
- Esmer, Ahmet Ş. ve Sander, O. (1996). "1939- 1945 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1995)*. Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı. (1987). *İsmet İnönü*. Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Goloğlu, M. (1974). *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*. Ankara: Goloğlu Yayınları.
- Gönlübol, M. ve Sar C. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1939)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu Ö. (1985). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış. *ATAM Dergisi*. Sayı: 2. Ankara.
- Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğü Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: Palme Yayınları.
- Gülmez N. ve Demirci E. (2013). Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Sayı:27. İzmir.
- Gürun, K. (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası*, Ankara: AÜ Siy. Bilgiler Fak. Yayınları.
- Hurmi, B. T. (2008). Uluslararası İlişkilerde Dış Politikayı Etkileyen Etmenler. İ.Bal (Ed.). *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler içinde (140-150 ss.)*. Ankara: Lalezar Kitabevi.
- İnan, A. (1968). Balkan Antantı (1934). *Belleten*. Sayı: 126. Ankara.
- İnanç G. (1994). Yarım Asırlık Bir İmaj: Milli Şef. *Toplumsal Tarih*, Sayı: 8. İstanbul.
- Karabekir K. (1995). *Ankara'da Savaş Rüzgârları*, İstanbul:Emre Yayınları.
- Kayış, İ. (2009). *İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Genel Durumu ve Uyguladığı Dış Politika*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Keegan, J. (2019). *İkinci Dünya Savaşı*. (Çev. S. Öksüz). İstanbul: Say Yayınları.
- Kenar, N. ve Örnek, S. (2008) Uluslararası İlişkiler ve Devletlerin Dış Politika Tercihleri. İ.Bal (Ed.). *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler içinde*. Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Kissinger, H. (2016). *Diplomasi*. (Çev. İbrahim H. Kurt). İstanbul: TİŞ Kültür Yayınları.

- Koçak, C. (2010). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938- 1945), Cilt: I.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kürkcüoğlu, Ö. (1980). Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Sayı: 1- 4. Ankara.
- Metinsoy, M. (2020). *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*. İstanbul: TİŞ Yayınları.
- Morgenthau, H. J. (2006). *Politics Among Nations The Struggle, for Power and Peace*. New York: Mcgraw Hill Higher Education.
- Morgenthau, H. J. (1970). *Uluslararası Politika Güç ve Barış Mücadelesi*. (Çev. B. Oran ve Ü. Oskay) Ankara: Sevinç Matbaası.
- Oran, B. (2001). *Türk Dış Politikası, Cilt: 1.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özersoy, K. (2001). Montro Boğazlar Konferansı. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası 1919-1980 Cilt I* içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarınay, Y. (2000). Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *ATAM Dergisi*. Sayı: 48. Ankara.
- Soysal, İ. (1985). Atatürk’ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri. *ATAM Dergisi*. Sayı:4. Ankara.
- Sönmezöğlü, F. (2011). *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezöğlü, F. (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tekeli İ. ve İlkin S. (2018). *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle, Cilt I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli İ.ve İlkin S.(2018).*İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla, Cilt II*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tezel, Yahya S. (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*. İstanbul: TVY Yayınları.
- Tokgöz, E. (2011). Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler. D. Yalçın (Ed.). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Cilt: II*, içinde (s. 319). Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Tuncer, H. (2001). *Atatürkçü Dış Politika*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tuncer, H. (2012). *İsmet İnönü’nün Dış Politikası (1935-1950)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Turan, Ş. (2000). *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Turan, Ş. (2010). *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1932)*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Uçarol, R. (1995), *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Uğrasız, B. (2003). Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, Sayı:5(2). İzmir.
- Uzgel, İ. (2001), İtalya’yla İlişkiler. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası, 1919-1980, Cilt I* içinde İstanbul: İletişim Yay.
- Yalçın, O. (2011). İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi. *Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:47. Ankara.
- Yalçın, S. (2000). *Atatürk’ün Milli Dış Siyaseti*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Yentürk, Y.(2016). *II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yeşiltaş, M. (2017). Jeopolitik. Ş. Kardaş ve A. Balcı (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih Teori Kavram ve Konular* içinde (s. 354). İstanbul: Küre Yayınları.
- Yılmaz, M. (1999). İnönü Dönemi Türk Dış Politikası. *Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. Sayı:8. Konya.
- Weisband E. (1974). *2. Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası*. (Çev. M.Ali Kayabal). İstanbul: Milliyet Yayınları.

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.10.0.0.135.970.8; BCA, 30.10.0.0.135.971.24; BCA, 30.18.1.2.100.110.14;

BCA, 30.18.1.2.104.16.8.

Meclis Tutanakları

TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre, İçtima 4, C. 28, 11 Kasım 1942, ss. 21-32.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, İçtima Fevkalade, C. 5, 17 Eylül 1943, s.102.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, İçtima Fevkalade, C.1, 4 Haziran 1943, ss. 66-67.